

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «**Кардинал Рішельє як дипломат та державний діяч**»

Виконав: студент IV курсу

заочної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Сотников Денис Володимирович

Керівник:

Станчев Михайло Георгійович

Рецензент:

Чернявський Л.С

Харків – 2023

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ І РЕЛІГІЙНИЙ ДІЯЧ.....	10
1. Формування політичних поглядів.....	10
2. Обставини приходу Рішельє до влади	19
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА КАРДИНАЛУ РІШЕЛЬЄ ЩОДО ЗМІЩЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОГО АБСОЛЮТИЗМУ	26
1. Реформа фінансів та державного управління	26
2. Боротьба з протестантизмом.....	38
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКА КАРДИНАЛА РІШЕЛЬЄ ЩОДО ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ	49
1. Протестантизм у Європі у XVI – першій половині XVII століття	49
2. Зовнішня політика Рішельє під час Тридцятирічної війни	59
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Із іменем головного героя нашої дипломної роботи пов'язана ціла доба, яка істотно вплинула на подальший розвиток Франції та її місце в політичній карті Європи загалом. Його досягнення дозволяють говорити про те, що він був тією історичною постаттю, яка істотно вплинула на вектор розвитку цілого континенту. Обіймаючи посаду першого державного міністра та маючи величезний вплив на тогочасного короля, кардинал Рішельє був тією особистістю, яка вершила долі не просто окремих людей, а й цілих народів та держав.

У такому контексті цілком логічно, що, навіть незважаючи на існування у сучасній науковій спільноті великої кількості праць, написаних про нього, дана тематика представляється нам неосяжною та вартою уваги. Потрібно розуміти, що головна актуальність досліджень його роботи пов'язується із місцем, яке наразі займає Франція у сучасному світі, адже останнє, варто розуміти, було виборото саме кардиналом у складні часи. Де-факто, успіх його дипломатії став тим самим необхідним підґрунтям для інтенсифікації зусиль щодо побудови французької гегемонії на континенті, що, у свою чергу, навічно зафіксувало його як вагому історичну постать.

Загалом, можна сказати, що історики так чи інакше повертаються до вивчення феномену його особистості у будь-який період часу – анексія Ельзасу та Лотарингії, Версальський мир і тд. Таким чином, ми можемо сформулювати **мету даної роботи** – дослідження роботи кардиналу Рішельє та оцінка його внеску в розвиток французької держави та суспільства.

Для досягнення зазначеної мети передбачається вирішення наступних **завдань**:

1. Дослідити процес формування політичних поглядів Рішельє у контексті історичних подій, що відбувалися на той час;
2. Сформулювати та охарактеризувати основні фактори, що привели його до влади;

3. Виокремити основні вектори діяльності кардинала у тих чи інших сферах життєдіяльності держави;

4. Вивчити зовнішньополітичну діяльність Рішельє в період Тридцятирічної війни в Європі, а також з'ясувати його ставлення до католицьких та протестантських держав та військових союзів.

Для якомога ширшого та всеосяжного дослідження була використана велика кількість різноманітної літератури і, у першу чергу, праці самого Рішельє: *«Політичний заповіт»* та *«Мемуари»*. Роботи, спогади та мемуари його сучасників також використовувалися нами для формування якомога об'єктивнішого враження стосовно його діяльності.

Базові принципи та, власне кажучи, основи власної діяльності кардинал окреслив у книзі *«Державні максими, або політичний заповіт»*. Незважаючи на те, що книга ця була опублікована лише після його смерті, і багатьма істориками її справжність заперечувалась, але, на нашу думку, вона відображає справжні думки самого Рішельє.

Вищеописане джерело є, на нашу думку, основним у процесі дослідження, оскільки останнє відображає ідеї самого Рішельє, які стосувалися внутрішньої та зовнішньої політик Франції тих часів.

«Мемуари» кардинала є доволі цікавим джерелом із точки зору бібліографії, адже в них зібрана величезна кількість різноманітних документів (річ у тому, що у XVII під ним розуміли збірники документів, що мали відношення до діяльності будь-якої особи), до підписання яких останній мав безпосередню участь. І хоча сам він і не планував називати їх таким чином (така назва була дана одним із видавців), текст містить важливі документи, які дають повне розуміння особливостей тогочасної епохи – його промови (на засіданні Генеральних штатів 1614 року, наприклад), листи і тд.

Доволі неоднозначним та, можна сказати, суперечливим джерелом є «Мемуари д'Артаньяна¹», капітан-лейтенанта першої роти мушкетерів, які, за думкою дослідників, проливають світло на правління Людовика Великого.

Потрібно розуміти, що це за своєю суттю не є «правильними» мемуарами, адже книга була насправді написана Гатьєном де Куртіль де Сандра, але, тим не менш, вони містять доволі багато цікавої та правдивої інформації стосовно того часу (нехай і перемежованої із великою кількістю вигадок).

Крім джерел, нами були використані різні монографії та інші наукові праці, які тією чи іншою мірою пов'язані з проблематикою. Хотілося б звернути особливу увагу деякі з них.

Робота П.П. Черкасова «Кардинал Рішельє» є однією з найбільш докладних та ретельно опрацьованих біографій Рішельє, написаних істориками.

Монографія виконана на основі аналізу великої кількості історичних джерел та робіт вітчизняних та зарубіжних учених. Автор проводить дослідження життя та діяльності кардинала з урахуванням багатьох важливих факторів релігійної та політичної обстановки у Франції та в Європі кінця XVI – першої половини XVII ст.

Монографія А.Р. Андрєєва «Геній Франції, або Життя кардинала Рішельє» аналогічне за своєю структурою, але, на нашу думку, незважаючи на менший обсяг, містить більшу кількість точної історичної інформації: цифр, фактів, цитат. Автор акцентує увагу на військових успіхах Франції за Рішельє, зростання її могутності в системі міжнародних відносин. Також значну частину роботи присвячено дослідженню боротьби кардинала за здійснення його курсу, подолання опозиції та інтриг при дворі.

¹ Шарль де Бац де Кастельмор, граф Д'Артаньян (1611 – 1673) – гасконський дворянин, зробив блискучу кар'єру за Людовіка XIV у роті королівських мушкетерів. Став прообразом відомого героя серії романів А. Дюма

При написанні роботи були також використані дослідження життя та діяльності Рішельє, виконані зарубіжними вченими. Дані роботи цікавлять передусім з погляду аналізу діяльності кардинала.

Біографічне дослідження Р. Дж. Кнехта є спробою різнобічного осмислення та аналізу діяльності Рішельє на церковній та релігійній ниві. Велика увага приділяється особистості кардинала та її впливу на політичні рішення. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговують такі розділи монографії, як «Основа влади Рішельє» (розділ 2), «Рішельє-людина» (розділ 3) та «Рішельє як пропагандист» (розділ 11).

Х. Беллок у своїй монографії «Рішельє» приділяє велику увагу не тільки дослідженню життя і діяльності кардинала, але також результатам і наслідкам його політики в історії Франції та Європи в цілому.

Автор особливо наголошує на терпимому ставленні кардинала до протестантизму, яке, на його думку, сприяло стабільному розвитку Франції та врегулюванню міжнародних відносин після закінчення Тридцятирічної війни. Х. Беллок дуже високо оцінює історичну фігуру Рішельє і вважає, що за значимістю своєї діяльності з ним вдалося зрівнятися лише Бісмарку.

Крім праць, безпосередньо присвячених Рішельє, слід також відзначити роботи, що охоплюють ширший спектр вивчення, але дуже важливих для розкриття теми нашого дослідження.

Монографії А.Д. Люблінської присвячені французькому абсолютизму першої третини XVII століття і містять великий фактичний і аналітичний матеріал з історії Франції зазначеного періоду, що стосується різних сфер суспільно-політичного та економічного розвитку країни. Значне місце в цих роботах присвячено характеристиці діяльності кардинала Рішельє як основного натхненника процесів, що відбувалися.

Дуже докладно та різнобічно розглянуті у цих роботах взаємовідносини між центральною владою та гугенотськими територіями. Роботи А.Д. Люблінською, на нашу думку, є одними з найбільш значних та ретельно

опрацьованих видань з історії Франції XVII століття у вітчизняній історіографії.

Безперечний інтерес представляє робота Катерини Глаголевої «Повсякденне життя Франції в епоху Рішельє та Людовіка XIII». Автор прагне розкрити та проілюструвати проблему ролі особистості в історії. Є. Глаголева вважає, що історія Франції XVII століття найбільш добре підходить для виконання поставленого завдання.

На перший план виходить аналіз діяльності найбільш значних постатей: Марії Медічі, Людовіка XIII, кардинала Рішельє та багатьох інших. Є. Глаголева велику увагу приділяє складним взаєминам та інтригам при французькому дворі першої половини XVII століття, результатом яких стало піднесення Рішельє.

Проте, всупереч думці багатьох істориків, Є. Глаголева не схильна вважати Людовіка XIII безвільною маріонеткою в руках всемогутнього кардинала, хоч і визнає безперечну перевагу Рішельє як державного діяча.

Неабияке значення має також монографія Мішеля Кармена «Марія Медічі». Ця праця присвячена королеві-матері, яка тривалий час значно впливала на внутрішню і зовнішню політику Франції через малоліття свого сина Людовіка XIII.

На нашу думку, автору вдалося дати об'єктивну і докладну оцінку цієї історичної постаті. Їй судилося зіграти вирішальну роль і в політичній кар'єрі Рішельє. У зв'язку із цим важливість обліку особистісних характеристик Марії Медічі не викликає сумнівів.

Тритомна «Історія Франції» та «Історія дипломатії» за редакцією В.П. Потьомкіна також є серйозними історичними дослідженнями, що ґрунтуються на численних джерелах.

Дані роботи були використані нами для з'ясування найважливіших обставин історичного розвитку Франції та зовнішньополітичних відносин у Європі цікавого для нас періоду. Автори першого тому «Історії Франції» вказують не лише на позитивні сторони правління кардинала, такі як

упорядкування системи державного управління, централізацію країни, збільшення її престижу на міжнародній арені, а й на негативні результати: придушення вільнодумства, основ громадянського суспільства, посилення експлуатації селянства та широких верств міського населення, виснаження державного бюджету внаслідок активної зовнішньої політики Франції.

Роботи іноземного історика Р.Ю. Віпера вже давно визнані класикою історичної думки. Нами було використано його «Історія нового часу». Ця робота є спробою розглянути та проаналізувати найбільш значні події європейської історії зазначеного періоду.

Особливий інтерес з погляду нашого дослідження становлять розділи, присвячені зародженню та розвитку реформаційних ідей, їх ролі та місцю в ідеологічному, політичному та культурному житті Європи. Також цікава концепція автора про причини та наслідки Тридцятирічної війни в Європі, роль Франції та особисто Рішельє під час військових та дипломатичних заходів.

Безсумнівно важливість розкриття теми дипломної роботи представляє також «Історії папства» С. Г. Лозінського та «Нариси з історії католицької реакції» Д. Є. Міхневича. А в цих монографіях вивчаються події періоду Реформації та її боротьби з католицизмом.

Тут розглядаються причини різкого падіння авторитету католицизму в Європі XVII століття та енергійна діяльність вищого католицького керівництва щодо відновлення колишнього престижу та політичної, ідейної та військової боротьби з протестантизмом.

Структура дипломної роботи визначається висунутими завданнями дослідження. Робота складається з вступу, в якому обґрунтовуються актуальність дослідження, його цілі та завдання, джерельна база та історіографія трьох розділів, виділених за проблемно-тематичною ознакою, висновків та списку використаної літератури.

У рамках першого розділу розглядаються формування політичних поглядів Рішельє та обставини його приходу до влади. Другий розділ

присвячений внутрішньополітичній діяльності кардинала та його боротьбі з гугенотами. Третя глава присвячена вивченню протестантського руху в Європі зазначеного періоду та зовнішньої політики Рішельє в даному аспекті.

У висновку робляться загальні підсумки на тему дослідження.

РОЗДІЛ 1. КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ І РЕЛІГІЙНИЙ ДІЯЧ

1. Формування політичних поглядів

Арман Жан дю Плессі де Рішельє, а саме так звучить повне ім'я нашого героя, народився восени 1585 року у родині почесного дворянина з Пуату, який служив при дворі Генріха Анжуйського (того самого, який потім став Генріхом III) та дочкою адвоката Паризького парламенту, якому дворянство було надано за його видатні професійні навички.

Баталії вчених стосовно даної персони починаються із самого дитинства, адже достеменно невідомо де саме народився майбутній кардинал – існують 2 версії щодо Парижу та родинного замку в Пуату, але на користь першої існує достатньо ґрунтовна аргументація самого Рішельє та Габріеля Аното, який зазначає, що у ті часи родина мешкала саме у столиці. Загалом, як би там не було, але після смерті батька його мати була вимушена покинути Париж та переїхати до родового маєтку в Пуату, зазнавши значних фінансових складнощів.

Тут, на нашу думку, вкрай важливо розуміти політичний та соціальний контекст, який існував у державі, адже остання відіграла важливу роль у формуванні поглядів майбутнього кардиналу. Річ у тому, що, починаючи із 20-х років XVI ст. у Франції почали поширюватися реформаційні ідеї. Беручи до уваги міцну королівську владу та певну територіальну єдність, яка була досягнута раніше, останні не набули значного поширення території держави і, більше того, дозволили їй зберегти нормальні відносини із Римом.

Отримавши абсолютну владу, королі підкорили собі і церкву, а важливим правовим кроком, що узаконював дану ситуацію, став Болонський конкордат, який був укладений Франциском I із папою у 1516 році, за умовами якого останній погоджувався на те, що король сам буде призначати кандидатів на вищі церковні посади у Франції.

Іншими словами, склалася така ситуація, що прелати церкви стали, де-факто, рекрутуватися із дворянських родин, вищі церковні посади розподілялися між дітьми шляхетних сімей країни, а обов'язки пасторів виконували вікарії, які отримували за це грошову винагороду.

У такому контексті цілком логічно, що, маючи настільки соціально-диференційований клір, формування антагонізму між верхівкою та низами було справою часу, але, тим не менш, беручи до уваги вдоволення Папи роботою церкви в цілому, основа реформаційного руху у Франції була значно слабшою.

Тим не менш, це аж ніяк не означало, що ідеї взагалі не знайшли відгуку серед населення – так наприклад Лефевр д'Етаплє ще до Лютера висловлював ідеї, близькі до реформаційних, але, враховуючи нестачу дару проповідництва ані у нього, ані у його послідовників (які отримали назву «група в Мо»), їм не судилося стати настільки відомими як і Мартін.

Загалом, із самого початку було зрозуміло, що, де-факто, необхідна «народна база» для поширення на території Франції майже відсутня, а тому, навіть не зважаючи на майже безперешкодне поширення, ідеї реформації довгий час були непопулярними на теренах країни. Звичайно час від часу когось затримували, але ці дії були радше «номінальними», аніж реальними.

Ситуація змінилася восени 1534 року, коли протестанти почали активно пропагувати власні ідеї, як то кажуть, «під носом» у короля (іншими словами розклеювання таких афіш на стінах його палацу і не назвеш) після того, як були затримані деякі їх прихильники у Парижі. Ідейним вдохновителем останніх став Маркур, тези якого вирізнялися доволі істотним радикалізмом, але, тим не менш, це аж ніяк йому не допомогло у боротьбі проти короля.

Гоніння протестантів розпочалися доволі активно – останніх затримували, іноді навіть спалювали, будь-який друк матеріалів потрапив під жорстку цензуру і тд.

Десь приблизно років із 10 потому на території держави проникли ідеї Кальвіна, який підійшов до боротьби набагато більш планомірно,

організувавши мережу підпільних друкарень та розсилаючи пасторів по всій території країни, що, у свою чергу, призвело до істотного зростання прихильників даних ідей.

Загалом потрібно чітко розуміти, що успіхи кальвінізму були багато в чому виправдані соціально-політичними проблемами, які на той час назрівали в державі. Іншими словами, на руку поширювачам даних ідей зіграв той факт, що всередині держави все більше та більше поширювалося невдоволення абсолютизмом, а це, свою чергу, стало зручним інструментом у руках опозиції, яка складалася із феодалів та дворян. Виходить, що кальвінізм став причиною розколу останніх, адже його приймали ті, які так чи інакше називали себе постраждалими від короля. Якщо ж на це питання дивитися із географічної точки зору, то тут можна побачити, що подібні ідеї загалом набули значного поширення на півдні Франції, поступово навіть набуваючи сепаратистських тенденцій. На Півночі ж кальвінізм набув значно меншого поширення – лише у деяких великих містах і серед частини дворянства (особливо у промислово розвиненої Нормандії). Загалом ж, протестанти становили меншість серед основної маси королівства – селянства, але серед дворянського і міського станів їх позиції були досить сильні.

Вбачаючи у цьому серйозну проблему, уряд тогочасного короля (Генріха II), почав переслідувати кальвіністів із самого початку їх діяльності, але, тим не менш, був мало ефективним у виконанні поставленої задачі, що, із часом, призвело до формування релігійного розколу суспільства, адже кальвіністи відкрито ображали релігійні почуття католиків, серед яких наростаюче відчуття загрози з боку «єретиків» породжувало спалахи у відповідь релігійного фанатизму.

Більше того, на фоні існування істотних проблем з економікою, серед католиків все гучніше та гучніше лунала думка про те, що саме кальвіністи є винуватцями в усіх проблемах, що тільки підтримувало релігійний фанатизм.

У другій половині XVI століття Франція пережила важкий період політичної кризи, що супроводжувався релігійними війнами, які тривали 32

роки з короткими перервами (1562-1594). Конфлікти між католиками та кальвіністами, що виникли внаслідок релігійних розбіжностей, змусили багатьох людей страждати та померти.

Правда, ці війни були не лише релігійними, а й соціально-політичними. Конфесійні прапори слугували лише маскою для приховування справжніх причин конфлікту. Суть проблеми полягала у зміні політичного устрою та традиційних форм відносин у суспільстві в зв'язку з формуванням абсолютизму.

Цей період історії Франції є досить складним та суперечливим. Він став вирішальним у формуванні політичної та соціальної системи країни, але на жаль, супроводжувався стражданням та горем для багатьох людей.

Початком напруженої обстановки у Франції стала ситуація, що склалася незабаром після закінчення Італійських воєн. За зростанням абсолютизму та розвитком конфліктів почали поступово наростати опозиційні настрої. Проте, до тих пір, поки тривали війни, ці напруження не проявлялися так яскраво, адже дворянство значною мірою залежало від воєнних походів.

У Като-Камбрезі (1559 р.), де були підведені підсумки Італійських воєн, стало очевидним, наскільки складною була економічна та політична ситуація в країні. Цей захід підкреслив всю непотрібність війни для Франції та показав справжнє обличчя внутрішніх проблем країни.

Таким чином, Франція опинилася в серйозному становищі, де гостро почали проявлятися нестабільність та соціальні напруження. Це змусило уряд звернути увагу на внутрішні проблеми та здійснити низку реформ, що врешті-решт привели до змін в політичній та економічній сферах Франції.

Якщо говорити про економіку, то варто усвідомлювати, що десь приблизно наприкінці XVI ст., держава зіткнулася із серйозними негараздами, які намагалися вирішити збільшенням податку для населення, що, у свою чергу, призвело до зниження рівня життя. Більше того, продовжував формуватися елітарний конфлікт щодо відношення до абсолютизму, адже все

більше та більше дворян починали говорити про повернення «привілеї» вести себе незалежно від короля.

Через тривалі релігійні війни країна опинилася у скрутному становищі, адже дворянські загони та їх найманці буквально тероризували державу, що призводило до погіршення становища селян, а поява іспанського короля із власним гарнізом у Парижі ситуацію аж ніяк не покращила, що, у свою чергу, почало призводити до повстань та масового поширення невдоволення.

У реальності, тут ми говоримо про дуже складний період в історії Франції, адже той безлад, який панував на її теренах міг призвести до її повного зникнення.

У період національної кризи Франції, Генріх Наварський використав свої виняткові здібності та рішучість, щоб зайняти трон країни. Прихильники Католицької ліги продовжували свою роботу в обложеному місті, обговорюючи питання престолонаслідування. Ліга порушила традицію, беручи на себе відповідальність за це питання, що змусило Генріха Наваррського прийняти католицизм. Хоча він був французьким громадянином, проте у очах багатьох співвітчизників залишався єретиком. У липні 1593 року він урочисто відмовився від кальвінізму в соборі Сен-Дені, а в лютому 1594 року була проведена його коронація в Шартрі.

Завдяки своїм неординарним здібностям та талантам, Генріх Наваррський зумів наблизитися до Парижа та розпочати його облогу в середині 1598 року. Замість того, щоб руйнувати місто, він вирішив відрізати його від джерел постачання, знищивши усі млини та розібравши мости на околицях Парижа, що призвело до безперспективності оборони останнього і захопленню через 3 місяці.

Генріх IV, колишній король Наварри, здобув перемогу в громадянській війні та став королем Франції під іменем Генріха IV у 1594 році. Це відкрило нову сторінку в історії Франції та утвердило династію Бурбонів на французькому троні. При вході до Парижа, Генріх IV прийняв розумне рішення не переслідувати своїх опонентів та не конфісковувати їхнє майно,

що сприяло досягненню миру та стабільності в країні. Після довгих років боротьби, Генріх IV зрозумів непослідовність політики корони та релігійні війни, що спричинили складні відносини між католиками та протестантами. Крім того, низький рівень бюргерства та його невідповідність сучасним вимогам були серйозними викликами для правління Генріха IV. Однак, завдяки його розумним та досвідченим діям, Франція зазнала значного покращення та стала однією з провідних держав Європи.

Збагачуючи свій досвід, Генріх IV добре розумів необхідність політичного компромісу для збереження миру та стабільності в країні. Його політика була спрямована на зменшення конфесійних розділів, а також на підвищення рівня соціальної та економічної рівності серед громадян. Одним з найвизначніших досягнень Генріха IV був Нантський едикт, що забезпечив гарантії миру та стабільності в країні.

Цей закон відображав національні інтереси Франції, забезпечуючи свободу віросповідання, а також рівність перед законом для всіх підданих, незалежно від їхньої релігійної приналежності. Більше того, Нантський едикт став першою декларацією прав підданих Франції, де декларувалися права на майно, освіту, суд, медичну допомогу і інші соціальні та економічні права.

У результаті такої політики, Генріх IV зміцнив позиції монархії та приніс збалансований розвиток країні. Його уроки політичної мудрості та компромісу стали прикладом для наступних поколінь лідерів.

Хоча Нантський едикт гарантував рівні права для католиків та протестантів у Франції, проте їх реалізація була далеко не рівною. Наприклад, протестанти мали обмежені права на відправлення своїх релігійних обрядів: молебні могли проходити лише у певно визначених місцях, при цьому Париж та інші великі міста були виключені. Крім того, їм дозволялося навчати своїх дітей тільки у власних школах та колегіях, які могли будувати лише в місцях, де проводилися їх релігійні обряди.

Протестанти також не мали доступу до католицьких шпиталів, які перебували під захистом церкви. Щодо права на суд, то протестанти могли

звертатися до спеціальних палат, які були створені при провінційних парламентах. Крім того, як піддані корони, вони також зобов'язувалися платити церковну десятину на користь галліканської церкви. Отже, хоча Нантський едикт вважався першим кроком до створення декларації прав підданих Франції незалежно від їхньої релігійної належності, проте реалізація цих прав для протестантів була обмеженою та неоднаковою.

З політичної перспективи, Нантський едикт був призначений для зміцнення влади на місцях. Корона бажала використовувати судові палати, до складу яких входили представники як католицької, так і протестантської віри. Загальноприйнятий Нантський едикт з 1598 року, позбавляв знать права самостійно вирішувати конфесійні питання в своїх сеньоріях.

Це рішення Генріха IV було важливим кроком до перетворення феодалів на королівських підданих. Таким чином, корона прагнула збільшити свою владу та знизити вплив знаті в конфесійному питанні. У той же час, Генріх IV дав протестантам вагомі поступки, надаючи їм право зберігати займані міста-фортеці та укріплення, які вони контролювали з часів утворення Гугенотської конфедерації.

Такий гнучкий підхід Генріха IV до політики миру дозволив уникнути конфліктів та забезпечити певну стабільність у країні. Крім того, це рішення зміцнило позиції протестантів та посилило їхні права в Франції.

Повернувшись у Париж через декілька років, Армана зарахували до Наваррського коледжу – місце, у якому навчалися королі. Незважаючи на те, що останні події істотно вплинули на його функціонування, він все ще залишався місцем, яке готувало найкращих представників суспільства до, скажімо так, дорослого життя.

Як пише французький історик Аното, *«...перші враження Армана дю Плессі, який прибув до Парижа, не відрізнялися від тих, що в дитинстві були отримані в провінції: скрізь картини руйнувань, злиднів, скорботи — наслідки розладу в державі та суспільних заворушень...»*.

Загалом відомо, що курс навчання складався з декількох етапів і на той час складав наступні курси:

- граматика,
- мистецтво,
- філософія.

Зазвичай, стандартною практикою ставало обмеження власного розвитку одним чи двома напрямками, але Арман пройшов одразу всі, керуючись неймовірною жагою до знань, яка у подальшому стала йому у нагоді. Після закінчення коледжу він вступив до військової Академії, але, на превеликий жаль, обставини змінилися і він був вимушений покинути останню. Проблема у даному випадку була виключно фінансовою адже капітал, який отримала його мати після смерті чоловіка був доволі маленьким, а значну частину доходів родини становили прибутки люсонського дієцезу, який був наданий Генріхом III батьку. Довгий час роль єпископа у ньому виконували довірені особи, які назначилися згідно із бажанням родини, але духовенство було дуже невдоволене цим і вимагало призначення справжнього священника, яким згодою повинен був стати син Альфонс.

Схвалення короля на подібне призначення було вже отримано, але, на даль, цього було а ніяк не достатньо і сам Альфонс повинен був дати згоду, але останній прийняв чернечий постриг та пішов у монастир, що могло стати причиною втрати бенефіцію і актуалізації фінансового питання для родини.

Власне саме тому Сюзанна терміново викликала молодшого сина із Парижа і вмовила його прийняти духовний сан, змусивши залишити Академію та почати займатися теологією наступні 4 роки, протягом яких він постійно вчився, демонструючи неймовірну завзятість та здібності.

В кінці-кінців, через чотири роки, він отримав диплом та, що найголовніше, сан Єпископа, стосовно отримання якого перед Папою клопотав сам король Генріх IV, адже Рішельє був дуже молодим для такого.

Виходить, що у 1607 році наш герой був посвячений у вищезгаданий сан кардиналом Живрі, повернувшись незабором до Парижу заради того, щоб захистити дисертацію.

Люсонський дієцез – один із найбідніших у Франції. За вдалим зауваженням Аното, *«...Рішельє відновлював свою область так само, як згодом відновлюватиме все королівство...»*.

Із самого початку Арман починає демонструвати доволі непогані організаторські здібності, адже намагається хоч якось покращити ситуацію у своїх володіннях. Він розпочинає реставрацію собору і починає цікавитися життям місцевого населення, розуміючи, що останнє потерпає від високих податків. Задля їх зниження Рішельє звертається із проханням до міністра фінансів і, що цікаво, отримує позитивну відповідь. Більше того, далі від починає таку собі «реформу» задля того, щоб усунути усіх священників, що не відповідають власному сану (розпорядження Тридентського собору).

У вільний час Рішельє займається теологічними дослідженнями. Саме тоді він написав або задумав свої відомі богословські твори: «Синодальні ордонанси», «Основи віроположення католицької церкви», «Повчання християнина» та ін.

Цілком віддаючись своїм багатотрудним обов'язкам, єпископ Люсонський не поривав зв'язків із Парижем. Він вів жваве листування з друзями та знайомими, цікавлячись новинами столичного та придворного життя. Рішельє явно був задоволений досить скромною для масштабів його особи посадою люсонського єпископа.

Таким чином, ми бачимо, що дитячі та юнацькі роки Рішельє пройшли у непростий час громадянських (релігійних) воєн у Франції. Країна опинилася на порозі соціальної, політичної та економічної кризи.

Досягнення миру сприяло певної стабілізації, але не забезпечувало повної національної єдності. Французьке суспільство, як і раніше, залишалося розколотим насамперед за релігійним принципом – на прихильників католицизму та протестантизму.

Як буде показано далі, Рішельє, який спостерігав жахливі картини громадянських воєн, викликаних нестачею порядку в державному управлінні, став переконаним прихильником сильної королівської влади (абсолютизму), за допомогою якої можна було забезпечити єдність Франції та її домінування у європейських справах.

Крім того, з розвитком капіталістичних відносин починає височіти буржуазія. Рішельє як представник дворянства бачить своєю метою захист інтересів свого стану, збереження його пріоритету в державі.

Через обставини замість військової кар'єри Арман Жан дю Плессі обирає кар'єру духовну, католицьку.

У той період католицизм, приймаючи енергійні зусилля боротьби з реформаційними рухами, бореться з численними зловживаннями духовенства, вживає заходів щодо покращення власного образу в очах віруючих. Арман Жан повною мірою усвідомлює важливість подібних заходів, що видно вже на прикладі його діяльності у люсонській дієцезі.

Вже перші досліди управління невеликим бідним дієцезом показують, що Рішельє є мудрим та рішучим адміністратором. Очевидно, він почав усвідомлювати, що гідний набагато більших державних постів.

2. Обставини приходу Рішельє до влади

Навесні 1610 року наш герой отримав приголомшливу новину про те, що король був вбитий і це, варто розуміти, істотно «сплутало карти» адже саме із останній Рішельє пов'язував власні плани щодо реалізації. Ситуація склалася настільки несподівано, що у нього навіть не було можливості поспілкуватися із Марєю Медічі, яка була проголошена регенткою до моменту того, як її син стане повнолітнім.

Але, натомість, візит до Парижу, який на перший погляд виглядав невдалим, надав Арману прекрасні можливості адже дозволив власними очима побачити хто стане «реальним» королем на час регенства. Зрозумівши, що власну ставку потрібно робити на Кончіно Кончіні, єпископ повертається до власної єпархії, поринаючи із головою у вирішення проблем.

Саме там він зустрічає людину, із якою буде пов'язана більша частина його професійного життя – отця Жозефа, видатного діяча ордена капучинів, який мав неабиякий авторитет серед тогочасної як релігійної, так і політичної еліти, що і стало тією самою можливістю для Рішельє.

Власне саме він і став тим, кого наразі б назвали «ангелом» політичної кар'єри Рішельє, адже захопившись поєднанням молодості та завзятості останнього, вирішив допомогти у реалізації планів. Завдяки його клопотанням останнього було представлено Марії Медічі та її фаворити на той час – маршалу д'Анкру, що у подальшому стало приводом для того, щоб запросити цього молодого єпископа із проповідями до Парижу і, навіть, відвідати одну із таких.

Із часом його популярність та вплив поступово зростали, що призвело до того, що влітку 1614 року його (як єпископа) було обрано духовенством Пуату для представлення інтересів останніх на Генеральних штатах, які були терміново скликані як результат бездарного правління королеви та необхідності пошуку виходу із положення.

На тому етапі його хвилювала передусім головним чином власна кар'єра. Він був сповнений рішучості показати свою потрібність тим, хто вершив долями Франції: вони повинні оцінити його та прийняти у своє коло.

Цікавим є той факт, що майбутній кардинал одразу ж сподобався публіці, яка забралася на Генеральних штатах у 1614 році, адже привернув багато уваги власною ерудованістю, яка поєднувалася із енергією молодості.

Загалом, його головна мета полягала у необхідності представлення інтересів першого стану (власне духовенства) у перемовинах із іншими 2 палатами. Завдяки його сильним сторонам, описаним вище, йому довірили стати доповідачем на одному із пленарних засідань, на якому він висловив занепокоєння тими проблемами, які бентежили державу, висловившись щодо ширшого залучення церкви до управління країною.

Говорячи про необхідність скорочення державних витрат, заборону дуелей та посилення боротьби із корупцією чиновників, він нагадував про

державу як захисника народу, вдало знаходячи аргументацію для тези про необхідність зменшення податків.

При цьому, він продемонстрував власні здібності як політичного діяча, який не цурається лесті до тих, хто має «силу», звернувшись до Марії Медічі – *«...щасливий государ, – вигукнув він, демонстративно повернувшись до неї обличчям, – якому Господь дарує матір, сповнену любов'ю до його особи, старанністю до його держави та досвідом у веденні його справ!...»*.

Подібне звернення дуже догодило Рішельє, адже останній зумів формалізувати бажання «королеви», знаючи справжню ціну «державному розуму» правительки, що зуміла менш ніж за п'ять років практично звести нанівець результати зусиль Генріха IV, насамперед у фінансово-економічній галузі.

Жертвуючи істиною заради кар'єри, Рішельє повністю усвідомлював те, що робив, його не мучили докори совісті, він хотів догодити королеві, і це йому вдалося.

Генеральні штати продемонстрували безсилля (у першу чергу із точки зору державної функціональності) опозиції, яка була сформована вельможами, адже останні не змогли домогтися хоч якоїсь підтримки власних ідей з боку представників міської буржуазії або бюрократії.

Власне основна скарга була сформована Робертом Мироном, купецьким старостою із Парижу, – *«...на безчинства, що здійснюються над суспільством і особистостями, на презирство до справедливості суддям, на придушення бідних, на насильства над слабкими...»*, скоєні сеньйорами на можливість того, що народ сам виступить на свій захист.

Самого Рішельє Штати розчарували, послуживши лише доказом їхньої марності:

- накази санів які були враховані, але навіть не вивчені;
- не робилося жодних дій для поліпшення становища у державі, вирішення соціальних та економічних питань.

Уряд поспішив розпустити Штати, і виборні роз'їхалися, не ухваливши жодних рішень. Регентша і двір після закриття Штатів займалися переважно підготовкою шлюбних союзів: французьку принцесу Єлизавету видавали заміж за іспанського спадкоємця, а в дружини Людовіку XIII пророкували іспанську інфанту Анну.

Власне після цього всі спроби аристократичної опозиції підняти народ закінчувалися невдачами, адже уряд держави просто зменшував податки, буквально лишаючи останнього головної аргументації.

У 1615 році єпископ Люсонський отримав, скажімо так, певне підвищення адже став духовним наставником королеви Анни Австрійської, а після того, як проявив власні здібності та далекоглядність, і посаду державного секретаря, зайнявши позицію члена Королівської ради і особистого радника Марії Медічі, що, у свою чергу, започаткувало новий етап у його житті, який можна охарактеризувати як становлення його політичної кар'єри.

Беручи до уваги те, що до його обов'язків входили як зовнішньополітичні, так і військові справи, він із самого початку зайнявся реорганізацією армії, бажаючи зробити її більш сучасною та ефективною.

Йому було важливо домогтися того, щоб противники уряду з числа аристократів, що фрондують, не могли вільно формувати збройні загони і навіть цілі армії як у самій Франції, так і за кордоном. Він наполегливо радив Марії Медічі і маршалу д'Анкру не йти на поступки бунтівним принципам, які заперечували повноваження королеви. У результаті його наполегливих зусиль до літа 1617 р. вдалося зламати опір бунтівників, змусивши їх піти на примирення з урядом.

Досягши деякої стабілізації внутрішнього становища, Рішельє отримав можливість більшою мірою зайнятися питаннями зовнішньої політики Франції. Тут, як і у військовому діловодстві, панувала плутанина.

Численні попередники Рішельє приходили і йшли, і кожен із них мав починати буквально з нуля. Практика передачі справ тоді була ще невідома.

Не зраджуючи традиціям, Рішельє вирішив навести лад і у даній царині, адже прекрасно розумів, що без цього буде вкрай важко працювати. Першим наказом стало повернення дипломатичної кореспонденції, заради отримання якої, він звернувся до свого попередника А. Серв'єна: *«...переконливо прошу вас, - писав він Серв'єїу, - надіслати мені копії інструкцій, які ви забрали з собою; крім того, прошу детально ознайомити мене з тим, що відбувалося за час вашого перебування тут, зі станом справ на поточний момент та з тим, чого можна було б очікувати у майбутньому. Я повинен скласти собі повніше уявлення про можливу течію подій. Служба королю вимагає, щоб новопризначена особа прагнула отримати всебічну інформацію...»*.

Власне з аналогічним запитом він звернувся і до череди послів у різних державах, жадаючи від них упорядкувати власне діловодство заради формалізації діяльності даної сфери.

У власних справах він здебільшого спирався на підтримку Марії Медічі, яка із часом ставала все більше та більше зацікавленою даною постаттю, дозволяючи йому робити все те, що він вважав за потрібне. Таким чином був, скажімо так, реформований дипломатичний корпус, ряди якого поповнилися новими людьми, енергійними та завзятими.

При цьому важливо розуміти, що він аж ніяк не був вільним стосовно можливості прийняття зовнішньополітичних рішень, адже дана царина знаходилася у прямому підпорядкуванні королеви та д'Анкра, які дотримувалися вектору максимального зближення із Іспанією, Священною Римською Імперією та папським Римом.

Для Рішельє, який на той момент часу також був прихильником такої політики, це виявлялося доволі простим, адже він діяв, як то кажуть, «у руслі часу». При цьому із часом він все більше та більше починав вагатися стосовно підтримки іспанських Габсбургів, адже його бентежили гегемоністичні устремління останніх і, у такому контексті, йому більш зрозумілішою та прийнятною дипломатія Генріха IV, орієнтована на союз із протестантськими

державами Європи, але він ще не наважувався йти наперекір волі тих, хто його підніс.

Його активну зовнішньополітичну діяльність перервав державний переворот, який був здійснений за згодою Людовіка XIII, внаслідок якого було вбито д'Анкр, а юний король, який бажав керувати самостійно, вдався до доволі активних дій, які призвели до того, що Королівська рада було розігнано.

Де-факто, правителем держави став фаворит короля Альбер де Люїнь, а Марія Медічі була відправлена у заслання, куди, що цікаво, разом із нею відбув і Рішельє, який, на превеликий жаль, протримався на позиції державного секретаря лише пів року.

Власне у нашого героя було достатньо часу задля того, щоб переконатися у згубності політики, яка просувалася тогочасними лідерами для Франції, розуміючи, що для досягнення власної мети, що виражалася у могутній Франції, потрібно було зруйнувати могутність Габсбургів. І, чесно кажучи, забігаючи вперед можна сказати, що, фактично, він зробив це одним із найголовніших завдань усього свого життя.

Він зробив ставку на примирення матері та сину, яке стало можливим після смерті де Люїня, що, у подальшому, призвело до того, що Марія Медічі (а разом із нею і Рішельє) повернулися до Парижу у 1622 році, одразу ж зайнявши місце у Королівській раді, а старання самого Рішельє були нагороджені і він нарешті отримав такий бажаний сан кардинала римо-католицької церкви.

Це істотно посилило його позиції, адже тепер із ним потрібно було рахуватися навіть членам Королівської ради, що не могло не привертати до нього уваги із боку, скажімо так, колег – відомий поет Ф. де Малерб писав одному з друзів: *«...ви знаєте, що я не підлабузник і не брехун, але клянуся Богом, що в цьому кардиналі є щось таке, що виходить за загальноприйняті рамки, і якщо наш корабель все ж таки впорається з бурею. Це відбудеться лише тоді, коли його доблесна рука триматиме кермо правління...»* .

Варто розуміти, що кардинал, на нашу думку, був доволі непоганим психологом, адже він чітко зрозумів характер Людовіка XIII, виокремивши його потенційні «проблемні зони», які виражалися у бажанні бути схожим на батька та марнотратстві.

Саме тому він вдало маніпулював свідомістю короля, апелюючи у кожній можливій ситуації до пам'яті Генріха IV і його діяльності, яка возвеличила державу. Використовуючи поняття «батьківщина», «велич», «слава», він зароджував думку про вище призначення Людовіка Справедливого.

Він почав активно плести інтриги, дискредитувавши політику тогочасного уряду, який очолював Б. де Сіллері, а потім маркіз Ш. де Ла В'євіль як його наступник.

24 квітня 1624 р. Людовік XIII зробив його членом Королівської ради, а 13 серпня того ж року призначив першим міністром Франції. На цій посаді кардинал беззмінно пробує до своєї смерті.

Позаду залишалися роки важкого сходження до вершини влади, що містили злети і падіння, успіхи і поразки, принизливі підлецування перед нікчемами, фальшива дружба з ворогами і свідомі зради друзів, і нарешті, безгрошів'я. Почалася нова, найважливіша частина життя Рішельє.

Як бачимо, Рішельє зумів домогтися свого призначення на посаду першого міністра королівства, ставши другою людиною в державі. Якщо ж брати до уваги його зростаючий вплив на короля Людовіка XIII, то Рішельє отримав фактично необмежені повноваження.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА КАРДИНАЛУ РІШЕЛЬЄ ЩОДО ЗМІЦНЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОГО АБСОЛЮТИЗМУ

1. Реформа фінансів та державного управління

Остаточне зміцнення французького абсолютизму було здійснено саме за часів правління кардиналу Рішельє, який завершив будівництво нової державної системи, що дозволило королівській владі залишатися при владі ще 150 років, навіть незважаючи на жахливу експлуатацію народних мас, грабіжницьке ставлення двору до бюджету країни, викликані ними народні повстання та економічні кризи.

У розумінні його політики дуже сильно допомагає «Політичний заповіт», про який ми говорили раніше, адже саме завдяки цій праці можна зрозуміти його краще. Загалом, можна говорити про те, що навіть не зважаючи на певні короткочасні зміни курсу залежно від обставин навколо, Рішельє діяв згідно із заздалегідь продуманого довгострокового плану, кінцева мета якого полягала у встановленні могутності абсолютистської влади і збільшенні зовнішньої сили Франції загалом. І з цього приводу він говорить наступне – *«...моєю першою метою була велич короля, моєю другою метою була могутність королівства...»*. І якщо можна сумніватися в буквальному значенні першого, то могутність абсолютистської влади він справді прагнув утвердити всіма доступними способами.

Визнаючи важку ситуацію в країні на початку свого правління, яка поєднувала в собі цілий клубок економічних, релігійних і політичних проблем, він жадав примусити всіх своїх підданих виконувати свої обов'язки та піднести ім'я короля серед іноземних народів. Про це зазначено наступним чином: *«...коли ви, ваша величність, вирішили надати мені одночасно і доступ до ваших порад і надати велику довіру в управлінні вашими справами, я справді можу сказати, що гугеноти ділили державу з вами, що вельможі поводитися, якби вони не були вашими підданими, а наймогутніші губернатори провінцій - як государі на своїх посадах»*.

Я можу ще сказати, що союзи з іноземними державами були зневажені, приватні інтереси віддавали перевагу державним...

Я обіцяв вашій величності використати все своє мистецтво і весь авторитет, який вам завгодно було дати мені, щоб поламати партію гугенотів, зламати пиху вельмож, привести всіх ваших підданих до виконання своїх обов'язків і підняти ваше ім'я серед іноземних націй на той щабель, на якому воно має бути...».

Власне кажучи, у той час ним керували доволі егоїстичні інтереси, адже він бажав забезпечити першорядність дворянства у порівнянні із буржуазією – дворянин за походженням, він хотів переваги дворянства, якому щиро співчував і яке у своїй величезній більшості бачило у його політиці відображення власних думок стосовно тих чи інших подій.

Теорія Рішельє про гармонію між інтересами короля і народу охоплювала практику стягнення неймовірних податків і поборів. Він стверджував, що суми, отримані королем від народу, повертаються йому, оскільки люди авансують їх, щоб отримати їх назад, використовуючи свій спокій і власність – *«...можна стверджувати, що суми, які отримують король у народу, до нього ж і повертаються; народ їх авансує, щоб отримати їх назад у вигляді користування своїм спокоєм та своїм майном, що не може бути йому забезпечено, якщо він не сприятиме збереженню держави...».*

Народ для Рішельє - це *"...мул, який, звикнувши до навантаження, псується від довгого відпочинку більше, ніж від роботи..."*. Щоправда, він тут же додає, що ця робота має бути пропорційною силам мула-народу, але це стосувалося вже області благих побажань.

Також була проведена реформа апарату центральної влади, адже Рішельє підвищив силу державних секретарів, планомірно зменшуючи значення принципу крові, паралельно вимагаючи від духовенства сплати належних податків до скарбниці, натякаючи їм про те, що останні не мають законного права володіти нерухомістю. У такому контексті духовенство країни, яке спочатку покладало на нього великі надії міркуючи про те, що

останній повинен відстоювати прерогативи стану, із якого сам був вихідцем, було ним розчаровано, адже кардинал почав вимагати, щоб вони сплачували податки у повному обсязі, чітко розуміючи, що це істотно покращить позиції держави у фінансовому плані.

Рішельє говорив про це наступним чином: *«...держава має дійсні потреби, тоді як потреби церкви — уявні та довільні. Якби королівським арміям вдалося відбити ворога, то французькому духовенству довелося б зазнати величезні майнові збитки...»*.

Історики відзначають незвичайне ставлення кардинала Рішельє до папської влади, що викликало подив у єзуїтів. Це тема книги «Про брехню та схизму» єзуїта Санктарелла, яка стверджує, що папа має законне право усувати імператорів і королів з їхніх престолів за погану поведінку або якщо вони не відповідають своїм королівським обов'язкам. Рішельє вважав цю теорію образливою для королівської влади, і спалив книгу перед Паризьким парламентом, попередивши єзуїтів не захищати тези автора, інакше вони ризикують бути вигнаними з Франції.

Це, що логічно, істотно напружило відносини із Папою і, більше того, призвело до винесення кардиналу вироку. Загалом, така ситуація назрівала вже давно через незалежність Рішельє у релігійних питаннях (так наприклад, клопотаючи в Римі про дозвіл для дочки Людовіка XIII одружитися з англійським спадкоємцем, який з точки зору католицької церкви був єретиком, Рішельє дав зрозуміти, що в крайньому випадку можна буде обійтися і без дозволу) і стурбованістю Ватикану щодо можливості відмежуватися від Риму та стати патріархом особливої галліканської церкви. Хоча про це ходили чутки, невідомо, чи справді Рішельє мав намір це зробити. Зрештою, папа пішов на компроміс із Рішельє, і той продовжив боротьбу проти будь-яких спроб протистояти королівській владі, включаючи обмеження втручання парламентів у державні справи та управління.

Але у той же час, Рішельє був відомий своєю рішучою позицією проти гугенотів, протестантської меншини у Франції. Він вважав, що їх існування

загрожує стабільності французької держави, і вживав заходів для придушення їх впливу. У 1629 році він лобіював видання Нантського едикту, який фіксував віротерпимість гугенотам, але також накладав значні обмеження на їхні права. Цей едикт став наріжним каменем французької політики щодо релігійних меншин і залишався в силі, доки його не скасував Людовик XIV у 1685 році.

Рішельє також відігравав значну роль у зовнішній політиці Франції під час перебування на посаді кардинала та головного міністра. Він був затятим противником Габсбургів, які правили Іспанією та Австрією, і невтомно працював, щоб підірвати їхню владу в Європі. На початку 1630-х років він послав французькі війська для втручання в Тридцятилітню війну, конфлікт, який вирував у Центральній Європі з 1618 року. Участь Франції у війні ознаменувала поворотний момент у конфлікті та допомогла послабити тиск Габсбургів на континенті.

Наразі чітко зрозуміло, що Рішельє боровся проти будь-яких спроб протистояти королівській владі. Так наприклад при ньому у парламентів було відібрано право письмових ремонтрансів, а тим часом уряд вдавався до насильницького викупу посад тих чи інших неугодних йому членів парламенту, деяких з них відправляли у вигнання чи в'язницю. Під впливом Рішельє король видає едикт, який забороняє парламентам втручатися у державні справи та адміністрацію.

У ньому, зокрема, йдеться: *«...ми, на думку нашої ради, на наше певне переконання і в силу нашої королівської влади та авторитету, сказали та оголосили, говоримо та оголошуємо, що наш паризький парламент та інші наші трибунали були засновані лише для того, щоб давати правосуддя нашим підданим; ми робимо їм найсуворіші заборони на майбутній час брати у своє відання будь-які справи... які можуть стосуватися держави, адміністрації та уряду; ці справи ми залишаємо виключно за нами та нашими наступниками, якщо тільки ми не дамо їм нашими грамотами влади та спеціального доручення, зберігаючи за собою право запитувати думку нашого*

парламенту щодо державних справ у тих випадках, коли ми вважаємо це корисним для блага нашої служби...».

Окрім військових і дипломатичних заслуг, Рішельє також був покровителем мистецтв і наук. Він заснував Французьку академію, престижну установу, присвячену вивченню та збереженню французької мови, і підтримував низку видатних письменників і мислителів свого часу, зокрема математика та філософа Рене Декарта.

Незважаючи на численні досягнення, Рішельє не викликав загального захоплення. Дехто вважав його безжалісною та авторитарною особою, яка мало поважала особисті права та свободи. Його політика часто призводила до широких соціальних хвилювань, і протягом своєї кар'єри він був об'єктом численних замахів. Тим не менш, його спадщина як державного діяча та реформатора збереглися, і він залишається однією з найвпливовіших постатей в історії Франції.

Потрібно розуміти, що усі проблеми боротьби із парламентами у контексті встановлення абсолютизму виходили із фінансових негараздів держави, через які завжди не вистачало коштів викупити усі посади, покінчивши тим самим із опором останніх.

Власне потрібно було розуміти ще й соціально-психологічний аспект даної проблематики, адже подібна система за довгі роки існування створила значне коло тих, хто аж ніяк не бажав прощатися із власними посадами, а тому чинив опір спробам Рішельє змінити ситуацію.

Іншими важливим джерелом фінансування бюджету тих часів стали різноманітні фінансисти, які надавали своєрідні позики країні, отримуючи право у подальшому на компенсування витрат (із відсотком, звичайно) із стягнутих податків у наступному році.

При цьому Рішельє розумів, що *"...вони не можуть далі збагачуватися, не руйнуючи держави..."*. Тому він був схильний до конфіскації майна відкупників та власників державної ренти, але, *«...навіть якщо справедливість цього акта незаперечна, розум не дозволяє вдаватися до нього, тому що його*

здійснення позбавило б государя на майбутнє всіх способів видобути гроші у разі державної необхідності...».

Власне вищенаведені положення – приклад тієї боротьби, яка точилася між королівською владою та тогочасною елітою, у якій, що важливо, остання навіть інколи отримувала верх.

Прикладом подібного можна вважати королівський рескрипт, який влада була змушена опублікувати після чергового заходу щодо тиску на фінансистів. У цьому рескрипті король заявляв: *«...будучи змушений вдаватися до надзвичайних заходів і вимагаючи, щоб нам авансували великі суми грошей, ми у всіх випадках залежали від наших відкупників і контрактантів; і суми, які вони зобов'язувалися нам сплатити, приносили їм так мало доходу і прибутку, що в даний час вони, спільно з їхніми пайовиками, обтяжені боргами... Вони й досі не перестають надавати нашим справам максимального сприяння у справжній терміновій необхідності, додаючи весь свій кредит, від чого ми відчуваємо найбільше задоволення...»* .

У період правління Рішельє Франція майже постійно брала участь у прихованих та відкритих війнах, що не могло не позначитися на стані фінансів. Бюджети воєнного часу — це насамперед великі позики: позики у фінансистів, у чиновників, у всіх, у кого можна зайняти або під високі відсотки (у фінансистів), або у тих, кого можна змусити дати у позику (чиновники, міста).

Великі суми, що надходили за позиками, чисельно збільшували доходну частину бюджету («екстраординарні доходи»), але плата відсотків за ними готівкою так само обтяжувала видаткову частину.

Війна це також податки: податки старі, але збільшені, й нові, ще небували. Їх стягували — й у небувалих розмірах — з усіх верств третього стану, у якому чисельне переважання належало селянству.

Однак зростання податків збагачувало Казначейство лише частково, оскільки з податкових надходжень на місцях по всій країні сплачувались відсотки за примусовими позиками, ренти, платню та інші платежі.

Війна у своєму безпосередньому впливі — це ще й розорення прикордонних східних провінцій Франції (яким завжди жилося найгірше), через що й податків з них надходило менше, і сільське господарство страждало більше, ніж в інших провінціях. У опосередкованій формі війна – це розлад нормального економічного порядку, скорочення обсягу торгівлі та виробництва.

Потрібно розуміти, що уряд в цілому доволі добре розумів, що тогочасна фінансова політика є, так би мовити, дорогою в нікуди, але постійна необхідність у грошах, не давала жодної можливості щодо проведення хоча б мінімальної реформи, яка б змінила ситуацію.

Сюрінтендантам фінансів не залишалося нічого іншого, як продовжувати вдаватися до позик, а отже, до сплати за ними великих відсотків готівкою та до зростання платежів на місцях, тобто зростання податків, не кажучи вже про запровадження нових податків і зборів.

Зміцнення французької монархії, досягнення певної стабілізації протиріч між дворянством і буржуазією при Рішельє були зворотним боком найжорстокішої експлуатації трудящих — як сеньєріальної, і податкової — і нових і нових спалахів селянсько-плебейських повстань, що нею породжуються.

Історики відзначають три хвилі селянського руху: в Керсі (Гієнь і Гасконь) в 1624 р., в Сентонжі, Перигорі та інших південно-західних і південних областях у 1636 - 1637 рр., і в Нижній Нормандії в 1639 р. ці повстання придушувалися урядом зі страшною жорстокістю: повсталіх посиляли на шибеницю, колесили без суду, навіть без допиту — за однією підозрою в участі у повстанні.

Повстання в Керсі в 1624 було викликано поширенням соляного податку («габелі») на область. Повсталі вимагали скасування податку, і, оскільки визначення його розміру по дворах і саме справляння податку було доручено місцевим багатіям із селян, вся лють обрушилася на збирачів податку. Їхні будинки підпалювалися, майно зазнало розграбування.

Повсталі рушили в місто Кагор — центр області, але були розбиті місцевим дворянським ополченням.

Повстання, що відбулося між 1636 і 1637 роками в Сентонжі, Перігорі та інших французьких провінціях, було пов'язане з введенням урядом податку на вино, який був необхідний для фінансування армії під час Тридцятилітньої війни. Особливо тяжко цей податок вдарив по виноробам цих регіонів. Більше того, війська, розміщені в селах і містах через побоювання іспанського вторгнення, також викликали хвилювання серед населення. Повстання тривало 18 місяців і охопило більшу частину південних, південно-західних і центральних регіонів Франції.

Інше повстання, яке отримало назву повстання «босих», відбулося в Нижній Нормандії в 1639 році через невдоволення селян очікуваним збільшенням податків у їхній місцевості. Останні заохочували людей не платити податки, приєднуватися до них, озброюватися і вбивати збирачів податків. Однак босі війська були здебільшого знищені королівською армією під командуванням маршала Гассена восени 1639 р. Варто розуміти, що метою цих повстань було не повалення королівської влади чи припинення правління феодалів, а бажання побороти ту ситуацію, яка склалася у внутрішній політиці країни. Були також численні повстання робітничої бідноти та ремісників у різних частинах Франції, часто через податкові нововведення, що вплинули на їхні професії або більшість працюючого населення.

Стосовно податку на вино, який призвів до повстання, варто зазначити, що це був не єдиний податок, який уряд запровадив під час Тридцятилітньої війни. Уряд також запровадив податок на сіль і податок на хліб, що ще більше підігрівало невдоволення населення. Ці податки вважалися несправедливими та репресивними, оскільки вони найбільше вражали найбідніші верстви суспільства.

А.Д. Люблінська з цього приводу пише *«...можна було скоротити суму за якоюсь статтею, але збільшити за іншою. Можна було скасувати новий податок, що викликав повстання в одній провінції або в якомусь місті, але*

збільшити старий податок в іншій місцевості. Можна було видати указ про введення системи податних округів у провінціях зі штатами, а потім (не скасовуючи указу) не вводити його в дію і отримати від провінції солідну суму відступного і т.д....».

Крім того, побоювання іспанського вторгнення, про яке згадується в тексті, не було безпідставним. Насправді Іспанія протягом століть була одним із головних ворогів Франції, і напруженість між двома країнами була високою під час Тридцятилітньої війни. Іспанці вже кілька разів нападали на Францію в минулому, і французькі правителі прагнули запобігти новому вторгненню. Однак присутність французьких військ у провінціях лише посилювала страждання населення, оскільки вони часто були недисциплінованими та вдавалися до грабунку та інших форм насильства.

Що стосується повстання «босих» у Нижній Нормандії, то це було не єдине селянське повстання, яке відбулося у Франції на початку Нового часу. Насправді по всій країні відбувалися численні повстання та повстання, оскільки населення дедалі більше було незадоволене економічними та політичними умовами того часу. Ці повстання приймали різні форми, від дрібних протестів до повномасштабних повстань, і в них брали участь люди з різних соціальних класів і професій.

Існували також сільські рухи, які мали на меті кинути виклик владі феодалів і вимагати кращих умов праці та життя селян і ремісників. Одним із найвідоміших із цих рухів була Жакерія, селянське повстання, яке спалахнуло на півночі Франції в 1358 році та поширилося на інші частини країни. Жакерія була жорстоко придушена знаттю, але вона залишила тривалий вплив на французьке суспільство та надихнула інші повстання в наступні століття.

Нарешті, варто зазначити, що розвиток флоту та зовнішньоекономічних відносин був частиною ширшої стратегії модернізації та централізації, яку Рішельє проводив під час свого перебування на посаді головного міністра. Рішельє вважав, що Франції потрібні сильний флот і потужна економіка, щоб конкурувати з іншими європейськими державами і підвищити свій статус

світового лідера. Для досягнення цієї мети він інвестував значні кошти у морську техніку, сприяв розвитку торгівлі та прагнув зменшити владу феодальної знаті та підвищити авторитет монархії.

Даний період також характеризується активним розвитком друкування, яке у подальшому отримало назву «війна пір'я». Рішельє, прекрасно розуміючи важливість аргументування власних дій суспільству, надавав великого значення громадській думці і, відповідно, роз'ясненню та пропаганді політики уряду. Результатом цього, наприклад, стало те, що із 1631 року починає виходити «Газет» — перше офіційне щотижневє видання.

До цього урядову пресу представляв «Меркюр франсе», який мав невеликий тираж і виходив щорічно. «Меркюр франсе» був заснований при Генріху IV і був збіркою придворних новин. Журнал мало підходив як для ідеологічних, і навіть інформаційних цілей. «Газет» цілком справлялася з цими функціями. Іноді Рішельє сам надавав матеріали для чергового номеру.

У свою чергу активно діяли і ідеологи опозиції. Матьє де Морг, один із найвідоміших памфлетистів на службі ворогів Рішельє, описував особистість міністра та його політику у найчорніших фарбах.

Де Морга обурювала боротьба кардинала проти гегемонії Габсбургів та союзи з протестантськими державами, його незалежність та небажання піддаватися тиску з боку грандів.

Урядові памфлети ж були зосереджені на різних темах, таких як суверенітет держави, національна єдність, засудження релігійних воєн, викриття справжніх мотивів опозиції та пояснення ненасильницької природи християнства. Так наприклад в них висловлювалися ідеї стосовно відсутності бажання оголошувати війну туркам і заклики щодо заборони нової Варфоломійської ніч. Ці дискусії тривали протягом усього служіння Рішельє, при цьому його прихильники приписували йому майже надприродні чесноти, тоді як його опоненти звинувачували його в скоєнні нелюдських пороків і злочинів.

Незважаючи на ці звинувачення, захисники кардинала визнавали його позитивний вплив на Францію, хоча й відкинули ідею про те, що Рішельє є надприродною істотою або що він може досягти успіху в усьому. Як ми вже говорили раніше, французька аристократія була головним противником Рішельє у його меті створити централізовану державу, і він прагнув скасувати її привілеї, що негативно впливали на інші стани та інтереси держави. Проте його реформи здебільшого викликали гнів вищого дворянства, а деякі викликали протести з боку інших дворян, як-от едикт 1626 року, який забороняв дуелі, які були давньою проблемою у Франції.

Кардинал вважав дуель тяжким злочином і видав суворі санкції проти участі в ній, в тому числі останній стосувалися навіть позбавлення дворянських титулів. Інший відомий едикт 1626 року мав на меті позбавити бунтівну аристократію можливості використовувати укріплені міста, такі як міста та замки, для протистояння королівській армії у разі повстань. Цей едикт зустрів спротив вищої аристократії, яка бажала зберегти свою політичну незалежність і проголосити себе рівними королю.

- *«...щоб у всіх укріплених місцях, чи то міста чи замки, що знаходяться всередині нашого королівства та провінцій і не розташовані у важливих пунктах на кордонах чи інших важливих місцях, укріплення були знесені та зруйновані...»*

- *«...навіть старі стіни повинні бути зруйновані відповідно до того, наскільки це буде визнано необхідним для блага та спокою наших підданих та безпеки держави, так щоб відтепер наші піддані не могли побоюватися, що названі укріплення завдадуть їм якогось занепокоєння, і щоб ми були звільнені від витрати, яку ми змушені виробляти на гарнізон...»*

З цим суперечило бачення сутності держави Рішельє, який прагнув скасувати їхні привілеї.

Через кілька років свого перебування на посаді першого міністра Рішельє зумів викликати майже загальну ненависть вищої аристократії, що

становило загрозу його становищу. Він також посварився з королевою-матір'ю, яка вважала, що він повинен діяти в її інтересах в обмін на її підтримку. Однак кардинал визнав лише інтереси Франції і не дозволяв нікому і нічому впливати на нього.

Рішельє також приділяв значну увагу науці і культурі, але вважав, що держава повинна пильно наглядати за ними, щоб вони не пішли в небажаному напрямку і не поширилися серед людей. Він вважав, що солдатів, потрібних державі, краще виховувати в невігластві, ніж у витонченості. На його думку, *«...подібно до того, як було б жахливим тіло, що має очі на всіх своїх частинах, так була б жахливою держава, якби всі її піддані були освіченими...»*. Він говорив, що *«...потрібні державі солдати краще виховуються в грубості невігластва, ніж у витонченості науки...»*.

При цьому, *«...якби знання профанувалися серед усіляких розумників, у державі з'явилося б більше людей, здатних висловлювати сумніви, ніж людей, здатних їх вирішувати, і багато хто виявився б більш схильний протистояти істинам, ніж захищати їх...»*.

Тому, пише він, *«...у добре влаштованій державі має бути більше майстрів механічних мистецтв, ніж метрів вільних мистецтв...»*.

Заступаючись письменникам і поетам, які підпорядковують свою творчість завданням його політики, Рішельє нещадно переслідував тих, хто хотів залишатися незалежним. Так, млістю був обсипаний поет Шаплен, але волемірний письменник Теофіль де Віо (1596 - 1626) за звинуваченням в атеїзмі був засуджений до спалення на багатті (вирок був пом'якшений, і Віо помер у вигнанні).

Рішельє організував Французьку академію, куди увійшли потрібні йому письменники на чолі із Шапленом; і, коли П'єр Корнель (1606 – 1684) написав трагікомедію «Сід», яка не відповідала вимогам Рішельє, академіки засудили п'єсу, яка дотепер визнана шедевром французької драматургії.

Корнель витягнув урок з долі «Сіда», і наступна його трагедія, «Горацій», заслужила схвалення влади вираженої в ній апологією «державного інтересу», що перемагає особисті почуття.

За Рішельє з 1631 р. почала виходити перша газета Франції «Gazette de France», яка була пропагандистом його внутрішньої та міжнародної політики, причому сам він писав для неї статті та відбирав матеріали, що підлягають публікації.

Вищезгаданий матеріал показує величезний масштаб діяльності, розгорнутої Рішельє на посаді першого державного міністра.

Йому вдалося досягти чималих успіхів у боротьбі з незалежним становищем представників вищої аристократії, а отже, у зміцненні французького абсолютизму.

Однак у фінансовій сфері справи йшли не так вдало. Величезна потреба в грошах змушувала уряд вдаватися до численних позик, вага виплати яких цілком лягала на плечі третього стану, що складався переважно з селян, посилюючи їх і без того нелегке існування. Цей факт призводив до численних повстань та інших проявів невдоволення, які жорстоко придушувалися владою.

2. Боротьба з протестантизмом

Найважливішим завданням абсолютизму та панівного дворянського класу було всіляко сприяти відновленню та зміцненню католицької віри. Це було умовою загального послуху та терпіння. Проповіді парафіяльних священиків були основним каналом суспільного виховання неписьменного населення, і його інформування про політичні події та про закони, що видаються.

Проте, як зазначалося, значну частину населення Франції становили протестанти-гугеноти. Рішельє писав Людовіку XIII у доповідній записці у травні 1625 року: *«...до тих пір, поки гугеноти поділяють владу у Франції король ніколи не буде господарем у своїй країні, і не зможе вжити будь-яких*

успішних дій за її межами...». У першій половині XVII століття кількість гугенотів у Франції перевищувала 1 мільйон осіб.

Боротьба з гугенотами, що мала на меті ліквідацію їхньої політичної самостійності, розтягнулася на тривалий термін і вилилася в кілька військових кампаній.

Постійна армія гугенотів була розквартирована в містах, що їм належали. Значні на той час і з урахуванням розмірів самих міст гарнізони були розміщені у найважливіших у стратегічному відношенні пунктах: у містах на Луарі, що закривали шляхи до гугенотських південно-західних областей – Сомюре та Жаржо, а також у фортецях Пуату – у Туарі, Ніорі, Шательро, Фонтен-ле-Конт.

У невеликих містах гарнізони були невеликі, але ці міста були дуже численні; вони знаходилися на всіх важливих річкових та сухопутних шляхах в Гієні і Лангедоку, а також гірських проходах Севен. Загальна кількість гарнізонних солдатів досягала 4 тисяч; оплачувались вони скарбницею згідно з додатковими статтями Нантського едикту.

Фортеці (цитаделі) в гугенотських містах були, як правило, в хорошому стані і могли в разі потреби вмістити значні додаткові загони. Містяни були певною мірою навчені військової справи і мали зброю.

Лише небагато гугенотських міст завжди містили свої укріплення в повному порядку.

У Ларошелі було 12 великих бастіонів, облицьованих тесаним каменем, подвійні рови, насип перед стінами; у місті було 150 артилерійських знарядь, крім кулеврин. У інших містах також була артилерія. Добре були укріплені важливі міста Гієні - Бержерак та Клерак.

Окрім гарнізонів та міської міліції, гугенотська партія могла розраховувати також на військові загони під командуванням вельмож і на спеціально набирає ними та містами у разі потреби війська, які утримувалися на гроші, що надходили з міст за розверсткою.

Таким чином, військова сила гугенотів була зосереджена не тільки в руках грандів і дворян, а й у великих містах, де гранди не мали панування. Кошти на війну давали міста.

Ця військова та фінансова організація являла собою міцний щит, що захищав не лише свободу культу, а й матеріальні та політичні інтереси гугенотів: привілеї та самоврядування міст, а також володіння церковними майнами, захопленими дворянством та пасторами (почасти та городянами) у XVI ст.

Гугеноти зберігали свою республіканську організацію усередині французького королівства. Саме це поєднання республіканських форм з військовою силою і до того ж у межах більш менш чітко окресленої території дало підставу говорити про «державу в державі», що означало аж ніяк не монархію всередині монархії. Це було своєрідне співіснування республіки з абсолютною монархією.

До 1620 гугенотські провінції були об'єднані в кілька округів. На окружних зборах, що відбувалися раз на 3 роки (або при необхідності), обиралися депутати на генеральну асамблею, де обговорювався стан речей та складався наказ для подання уряду і обиралися повноважені представники при особі короля, які спостерігали виконання Нантського едикту.

Незважаючи на всі старання, гугенотам не вдалося після смерті Генріха IV розширити свої привілеї та права (наприклад, здобути нові фортеці, збільшити гарнізони тощо). Їм вдалося лише явочним порядком створити ці округи, що дало їм велику свободу дій у межах своєї території та сприяло більшій спаяності окремих провінцій.

Характерно, що церковна організація гугенотів також була республіканською. У ній була відома аналогія зі структурою кальвіністських громад у Голландії на ранньому етапі розвитку там реформації та боротьби за незалежність, поки що не дозріла і не оформилася політична республіканська форма державного устрою і поки що її замінювала (і підготовляла) республіканська організація церкви.

Гугенотські пастори (що називалися міністрами) були водночас і великими політичними діячами, які очолювали територіальні осередки (церковні громади) гугенотської організації. На асамблеях і взагалі партії вони грали дуже важливу роль, спрямовуючи ті її верстви, яким сучасники-католики давали найменування «найзаколотніших».

Гугенотські вельможі (Бульон, Ледіг'єр) прагнули послабити вплив пасторів, який зменшував їхню власну вагу в партії, і нерідко вели з ними боротьбу, заперечуючи за ними право складати на асамблеях окрему групу, крім дворян і міст. Багато землі та будинки, що були раніше власністю католицької церкви, знаходилися понад півстоліття у володінні пасторів.

Для правильної оцінки внутрішнього становища партії найважливіше значення має врахування співвідношення у ній соціальних сил. Між містами, з одного боку, і знаттю та дворянством — з іншого, єднання ніколи не було особливо міцним.

Їх скріплювали єдність віри та необхідність єдиної організації для захисту своїх привілеїв. Але в іншому інтереси їх були часто дуже різні.

У період міжусобиць 1614 – 1620 рр. гугенотські гранди та дворяни, вступаючи зі своїми католицькими побратимами за станом у союз, спрямований своїм вістрям проти уряду, так і не змогли залучити на свій бік гугенотські міста. Ті були налаштовані роалістично та не хотіли смуту. Їхні економічні інтереси — за умови збереження за ними податкових привілеїв та самоврядування — пов'язували їх із центральною владою.

Завдяки цим привілеям великі міста (Ларошель, Монпельє, Монтобан, Ним та інші) все ще зберігали незалежність міст-республік. Разом з тим вони отримували чималі переваги від свого існування всередині великої централізованої держави, уряд якої у внутрішній та зовнішній політиці враховував певною мірою їхні інтереси.

Спільно ці умови були дуже сприятливі у розвиток гугенотської буржуазії. Дуже показовим у цьому плані є блискучий розквіт Ларошелі якраз з кінця XVI ст. і до 1628 р. місто не платило жодних королівських податків;

його митний режим вельми сприяв зростанню торгівлі, товари ларошельських купців були звільнені від усіляких мит.

Однак гугенотські міста роздиралися внутрішньою соціальною боротьбою, і чим більшим і багатшим було місто, тим різкіше вона виявлялася. Прикладами цього можуть бути міста Лангедока, і Ларошель.

Міська рада Ларошелі складалася зі 100 членів: мера, 48 «перів» (найбільш відомих городян) та 51 «буржуа». Це була олігархія найбагатших купців. До 1610-х років їхня влада в місті була повною. Потім утворилася сильна опозиційна партія, яка називалася «вільними городянами».

На чолі її стояла група порівняно недавно розбагатілих купців, які не входили в правлячу олігархію. Вони спиралися на ворожі народні маси, серед яких, як у всякому великому порту, було багато чорноробів, вантажників тощо, чиє становище завжди було дуже незабезпеченим. Народ у місті взагалі був фактично відсторонений від міських справ та безправний. Декілька радикально налаштованих пасторів так само входили в опозицію.

Велике і багате місто було під владою запеклих внутрішніх чвар. Така сама ситуація, лише в дещо ослабленому варіанті, характерна для всіх гугенотських міст.

На початку 1626 загони гугенотських вождів - зятя Сюллі герцога Анрі де Рогана, принца де Леона, а також брата і сина Сюллі - герцогів де Субіза і де Роні - захопили острів Ре, що прикривав вхід у бухту Ларошелі, але втримати його не змогли. 5 лютого 1626 року Людовік XIII уклав мир із гугенотами, який тривав недовго. Гугенотську республіку у Франції підтримувала Англія, яка не хотіла мати торговельного конкурента — сильний французький флот.

Наприкінці липня 1627 року англійська ескадра майже ста кораблів, у яких було 10000 солдатів під командуванням герцога Бекінгема висадилася на острів Ре. Форт острова Сен-Мартен захищав тритисячний французький гарнізон під керівництвом майбутнього маршала де Туара. Штурм не вдався, Бекінгем почав облогу форту.

Через місяць Рішельє вдалося розгорнути двадцятитисячну армію під стінами Ларошелі – бойові дії розпочалися 10 вересня 1627 року. Французькою армією командував сам Людовік XIII, поряд знаходилися Рішельє та батько Жозеф.

У цей час загони гугенота герцога де Рогана підняли заколот на півдні Франції — Лангедоке. Король і Рішельє відправили туди війська під керівництвом принца Конде, який зав'язав у позиційній війні.

20 жовтня Бекінгем зробив невдалий штурм форту Сен-Мартен. Втрати англійців були значними, у форт вдалося прорватися понад тисячу французів маршала Шомберга, який доставив змученим обложеним продовольство та їжу.

Через два тижні Бекінгем знову невдало штурмував форт, втративши понад 600 солдатів. Через два дні, 7 листопада 1627 року англійці були вибиті з острова, втративши при догляді понад 2000 чоловік. Французи захопили 44 англійські прапори, гармати і весь обоз. З Францією за царювання Генріха IV Англією було укладено три договори — 1603 і 1610 року, що мали політичний характер, і 1606 року — торговий — про безпеку і свободу торгівлі між Францією та Англією, яких роз'єднували торгове суперництво та колоніальні протиріччя.

Францію та Англію, крім того, розділяли безперервні конфлікти через захоплення морських суден. Відносини між Францією та Англією стали дуже натягнутими. У 1627 році Франція уклала з Іспанією договір про наступальний та оборонний союз проти Англії.

У травні та червні 1627 року в Англії йшли приготування до морської операції на допомогу найважливішій фортеці гугенотів - Ларошелі, обложеної французькими урядовими військами. Експедиція під керівництвом Бекінгема була відправлена на острів Ре, що лежить проти Ларошелі, він міг перетворитися на опорний пункт для військових операцій проти Франції.

Англійські війська блокували фортецю Сен-Мартен на острові Ре, де замкнувся урядовий гарнізон, і розпочали її облогу. Але перекинуті сюди

війська французького короля завдали поразки обложеним, блокували Ларошель і змусили англійців піти зі своїм флотом.

Кардинал Рішельє наказав звести греблю, яка перекрила вхід у гавань фортеці, що мала дванадцять бастіонів, та 150 гармат. Гребля довжиною понад 1500 метрів із каміння та затоплених кораблів була закінчена у березні 1628 року. 12 березня французькі війська спробували взяти Ла-Рошель, але штурм не вдався.

У травні 1628 велика англійська ескадра під вимпелом лорда Денбіг спробувала прорватися в обложену фортецю. Англійці спробували підпалити греблю брандерами і розстріляти з гармат, але самі зазнали жорстоких втрат від французької артилерії. 18 травня англійська ескадра пішла додому до Портсмута, куди в липні 1628 року прибув герцог Бекінгем — готувати третю експедицію.

Біограф Рішельє П.П. Черкасов пише: *«...23 серпня Бекінгем встає через обідній стіл, і в цей момент людина з його світи, наблизившись до герцога, завдає йому двох ударів кинджалом. Бекінгем вихоплює шпагу і намагається захищатися, але падає, захлинаючись кров'ю, що ринула з горла.*

Його останніми словами були: "Ах, собако, ти вбив мене". Вражені наближені накидаються на вбивцю. Вбивця — справжній пуританин лейтенант Фелтон — і не думає чинити опір, холоднокривно віддає себе в руки охорони. Він каже, що вчинив акт відплати проти герцога, який загинув у хабарництві та розпусті.

У вбивці є і особисті мотиви: він брав участь в експедиції на острів Ре, відзначився там і сподівався отримати черговий чин, але Бекінгем двічі відмовляв йому, причому в образливій для честі офіцера формі. Рішельє, дізнавшись про те, що трапилося, зауважив: «Цей гідний сліз інцидент з усією очевидністю показує всю суєтність величі...».

Третя англійська експедиція у Ла-Рошель розпочалася у вересні 1628 року. 3 жовтня ескадра лорда Ліндсея з 6000 солдатів на борту за допомогою гармат і брандерів невдало спробувала зробити пролом у греблі, але була

відігнана французькими артилеристами, які вдало обстріляли англійців, що повернулися додому. Англо-французька війна втратила сенс для обох країн. Мир із Францією, підписаний у Сузі 24 квітня 1629 року, супроводжувався декларацією французького короля про відновлення вільної торгівлі з Англією.

27 жовтня Рішельє прийняв депутацію мешканців Ларошелі, яка погодилася на повну капітуляцію фортеці. 29 жовтня 1629 Ларошель капітулювала. З двадцятивосьмитисячного населення залишилося у місті 5000 осіб.

Рішельє пізніше писав: *«...місто було заповнене трупами, вони лежали на площах, на вулицях, у громадських місцях та в будинках. Ті, що залишилися в живих, були настільки виснажені, що не в змозі були ховати померлих, що залишилися на тому самому місці, де їх наздогнала смерть...»*.

1 листопада в Ларошель в'їхали Людовік XIII та Рішельє, привізши з собою продовольство. Суду та покарань не було, лише 5 колишніх керівників оборони вислали із міста. Людовік XIII підтвердив гугенотам свободу віросповідання. Укріплення Ларошелі з боку суші та навколишні замки були зруйновані.

Загальні витрати на облогу фортеці становили 40 мільйонів ліврів — сума, в два з половиною рази більша за щорічний бюджет Франції. Під час облоги Рішельє навіть довелося пожертвувати для армії свої заощадження, а також зробив позики у французьких фінансистів.

Потрібно було допомогти армії Конде, що зав'язала в Лангедоку. Французька армія, що знаходилася в Північній Італії, на чолі з Людовіком XIII протягом червня 1629 повернулася в Лангедок і взяла дві головні гугенотські фортеці. Глава гугенотів герцогом де Роган попросив перемир'я.

28 червня 1629 року в потужній гугенотській фортеці Арле, взятій королівськими військами, було підписано «мир милості». Релігійні війни у Франції скінчилися. Страт не було, а Армана дю Плессі де Рішельє стали називати «великим кардиналом».

Тоді ж Рішельє писав у своїх «Мемуарах»: «У 1620 гугеноти підняли війну проти короля, яка тривала близько трьох років і закінчилася миром у Монпельє.

Покінчивши з цією скрутою, король дозволяє герцогу де Рогану перевести загальні збори бунтівників з Німа до Андюза, на що ті ледь погодилися. Це зібрання побажало мати співчуття провінції Севен та Андюз; воно прийняло до себе ще 6 депутатів від Німа та 6 від Андюз; і всі разом відправили депутатів до двору.

Спочатку ці пани мали великі претензії: вони мали намір зберегти це становище своїх міст, як маленькі республіки, але необхідність змусила їх підкоритися тому, на що вони не погодилися б добровільно, хоча цього вимагало розсудливість. Вони були змушені прийняти мир не так, як вони бажали, але як було завгодно дати його королю, і не у формі договору, як вони завжди робили в минулому, але у вигляді прощення і милості.

Раніше їм залишали укріплені міста, тепер король наказав їм зриту все без жодного винятку зміцнення тих міст, які брали участь у заколоті, і зробити це за їх рахунок власними руками; це повинно показати, що король бажає мати ту честь, щоб споруджене проти його авторитету було зруйноване самими ж будівельниками, колись у місцях, зайнятих цими нещасними, можна було служити богу тільки таємно, тепер вони були зобов'язані відновити церкви, допустити вразити ідола Дагона, щоб з тріумфом бог вступив на всі місця, звідки його зовнішній культ був святотатно вигнаний.

Колись вожді заколотів отримували чільне становище, нагороди та великі суми щонайменше 40-50 тисяч екю. І тут герцог де Роган як залишив Лангедок, а й королівство; навряд чи йому давалася нагорода тим, що йому повертали лише його майно та дали 100 тисяч екю, які не становили й половини вартості зруйнованих його споруд і будинків та спустошених лісів.

Треба ще зауважити, що в інших договорах на першому плані стояв приватний інтерес, тоді як у цьому випадку ніколи герцог де Роган не дізнався

б, що король забажав завітати йому що-небудь раніше, ніж прийняв милість миру».

А.Д. Люблінська, характеризуючи обставини взяття Ларошелі, писала: «...характерно, що вироблення пунктів договору між посланим до Ларошелі (до міста його не пустили) Бекінгемом та міською радою старого складу відбувалося з великими труднощами. Навчені гірким досвідом ларошельці не довіряли англійцям, вважаючи, що в першу чергу переслідують свої політичні інтереси.

Події облоги Ларошелі широко відомі. Після початку облоги в місті перемогла партія опозиції, стару роялічну раду було повалено, і на чолі оборони став новий мер, капітан Гітон.

Тепер усі надії були лише на допомогу Англії. Місто саме по собі не могло витримати облоги, що здійснювалася великою королівською армією, що повністю блокувала його з суші. З моря доступ до міста закривав королівський флот і велися роботи з будівництва греблі.

Бурхливий океан неодноразово допомагав ларошельцям, розбиваючи вже готові частини греблі та утруднюючи роботи. Все ж таки зрештою спорудження її було завершено і англійська ескадра не змогла пробитися в повністю блоковане місто.

Нарешті 28 жовтня виснажене місто здалося. Король і Рішельє вступили в колись горду, а нині переможену Ла-Рошель. Падіння Ла-Рошелі означало і падіння півдня. Миром у Але 16 червня 1629 року закінчилася десятирічна боротьба. Усі фортеці та міські укріплення підлягали знищенню. Майже всі офіцери Рогана, як і ларошельський мер Гітон, перейшли на королівську службу.

Така ж доля чекала потім і на самого Рогана. Після кількох років добровільного вигнання в Італії він став найкращим французьким генералом і своїми перемогами над імперськими військами сприяв успіху Франції в Тридцятилітній війні.

Гугенотська республіка припинила своє існування. Ла-Рошелі судилося перетворитися на звичайний морський порт, а південно-західним містам — у звичайні міста Франції...».

У результаті завдяки військовим та дипломатичним зусиллям Рішельє вдалося подолати одну з найважливіших перешкод на шляху повного об'єднання Франції під абсолютною владою короля. Відтепер багата та впливова гугенотська республіка перестала існувати.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКА КАРДИНАЛА РІШЕЛЬЄ ЩОДО ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ

1. Протестантизм у Європі у XVI – першій половині XVII століття

XVI – XVII століття внесли великі зміни у церковне життя Західної Європи: у цей час відбулася Реформація, яка поставила за мету перетворити католицьку церкву, але натомість створила протестантську релігію, знищила завіти віри і зовсім відхилилася від самої сутності релігії як галузі віри. Необхідність церковного перетворення існувала давно, оскільки стан католицької церкви викликав загальне невдоволення суспільства.

Причини невдоволення були численні та різноманітні, але їх можна звести до двох головних: мирські та релігійні.

Мирські причини виражалися у невдоволенні світських людей усіх звань і станів тим привілейованим становищем, яке з часів середньовіччя зайняло в католицькому світі духовенство, і голова його — папа.

Государів Європи, крім домагань пап на втручання у світські справи католицьких держав, ображало применшення державної влади проти духовної, коли вони бачили, що духовенство виділяє себе в особливо привілейований стан, не підпорядковується світському суду (іmunітет духовенства) і, навпаки, за деякими справами підводить під суд світських осіб, навіть найвищих.

Дворяни з невдоволенням і заздрістю дивилися на великі і багаті земельні володіння духовенства, які займали цілу третину, а іноді навіть і половину всієї державної території.

Землевласники та землероби обтяжувалися десятиною, яку мали платити на користь духовенства, та іншими поборами церкви.

Невдоволення католицькою церквою висловлювали цілі нації, головним чином з приводу її вимоги вживати при богослужінні не рідну мову, а латинську. Це було принизливо для народів, у яких розвинулася свідомість національної самобутності та формувалися національні мови.

Ще важливішими для справи Реформації були релігійні причини, що виражалися в невдоволенні недосконалістю життя католицького духовенства і вченням католицької церкви.

Життя католицького духовенства було далеко не на належній висоті. З часу авіньйонського полону пап розбещеність і порочність духовенства стали помітним явищем у католицькому світі. Чим далі йшов час, тим звичай духовенства ставали дедалі гіршими. Навіть папський престол нерідко займали негідні люди.

Католицька церква використовувала догму про початкову «гріховність» земного існування людини, щоб прищепити простим людям свідомість їх повної нікчемності та примирити їх із своїм становищем. Вона оголошувала кожному окрему людину нездатною «врятувати свою душу» і розповідала про «спасіння» та «виправдання» всього земного світу лише через папську церкву, яка була наділена особливим правом розподіляти у світі «божественну благодать» через чинені нею таїнства, такі як хрещення, покаяння, причастя та інші.

Цією догмою церква намагалася контролювати поведінку своїх прихильників, створюючи в них відчуття власної безсилості та потреби в «спасінні» від своєї гріховної природи. Вона стверджувала, що лише через покаяння та слухання церковних доктрин людина може досягти спасіння і зберегти свою душу від вічного пекла.

Проте ця догма також сприяла поширенню ідеї про церкву як про єдине джерело релігійної істини та спасіння, що створило певну негативну атмосферу в суспільстві.

Історія світської та релігійної влади часто була складною та конфліктною. Колись католицька церква прагнула досягти політичної гегемонії та підкорити собі всі аспекти світського життя, використовуючи свій політичний, військовий та фінансовий вплив, а також слабкість центральної влади. Це спричинило невдоволення серед великих світських феодалів та

жителів міст, які розвивалися та збагачувалися, і привело до зародження нової буржуазної ідеології.

Протистояння між релігійною та світською владою проявилось також у ставленні кардинала Рішельє до папської влади, що здивувало і суперечило думці деяких членів церкви. Єзуїт Санктарель опублікував твір «Про брехню і розкол», в якому, між іншим, стверджувалося, що папа має законне право зводити з престолу імператорів і королів у покарання за погані вчинки або у разі непридатності до виконання монарших обов'язків.

Однак з часом світська влада почала здобувати більшу незалежність від церкви, а нова буржуазна ідеологія висунула принцип розділення влади на законодавчу, виконавчу та судову. Це стало першим кроком до формування сучасних демократичних інститутів та зміцнення свобод та прав людини.

У XVI столітті католицька церква почала зустрічати все більший опір з боку королівської влади в країнах, що рухалися до державної централізації. Це призвело до того, що церква змушена була йти на поступки. Однак у Німеччині, яка була роздроблена і не могла відстоювати свою незалежність від Риму, папи не допускали жодних поступок.

Величезні суми грошей з Німеччини потрапляли до папської скарбниці через духовних князів та продавців індульгенцій. Такі обставини стали причиною того, що саме в Німеччині зародився рух Реформації, який об'єднав широкі верстви населення. Рух Реформації був підготовлений у інших країнах Європи, але саме в Німеччині він набув особливого поширення і підтримки.

У XVI столітті в Європі відбувався широкомасштабний рух реформації, який був під впливом ідей Мартіна Лютера та інших провідних думок у світі. Цей рух був наслідком невдоволення та опозиції проти католицької церкви, яка в той час була найбільшим землевласником та впливовою феодалною структурою. Реформатори ставили перед собою завдання реформувати церкву та змінити санкціоновані нею порядки.

Рух реформації призвів до розколу римської церкви та створення нових віровчень. Він виявився на різних рівнях інтенсивності у більшості країн

католицького світу, проте найбільший вплив він мав саме в Німеччині, де був зосереджений великий потенціал опозиції до Риму. Реформаційні процеси суттєво вплинули на роль католицизму як ідеологічної сили, яка захищала середньовічний лад упродовж століть.

Рух реформації став стимулом для різноманітних соціальних та політичних рухів, які боролися за свої права та протестували проти феодальних порядків. Він сприяв становленню ранньо-буржуазної суспільної думки та вплинув на розвиток соціальних та культурних тенденцій в Європі. Рух реформації мав далекосяжний історичний вплив на подальший розвиток європейської цивілізації.

Одним з результатів реформування була поява нових форм ідеології, які базувались на релігійних вченнях протестантизму. У своїй боротьбі з католицькою церквою, ідеології Реформації скористалися багатою спадщиною своїх попередників, таких як Джон Вікліф та Ян Гус, а також досвідом масових єретичних рухів та традицій неортодоксальної містики. Це дозволило їм створити нові форми віросповідань, які набули широкого поширення серед населення.

Реформація стала важливим етапом в історії Європи, яка дала поштовх до формування нових політичних, соціальних та культурних процесів. Її вплив на розвиток історії світу і зараз відчутний, а її наслідки можна спостерігати в сучасному світі.

Гуманістичний рух епохи Відродження відіграв надзвичайно важливу роль у підготовці ідей Реформації. Його боротьба проти схоластики, церковної обрядовості та невігластва духовенства підготувала шлях для критики католицької церкви та реформаційних рухів. Гуманізм сприяв розробці раціоналістичних методів вивчення Святого Письма, що стало важливою передумовою для виникнення нових ідей у галузі релігії та етики.

Однак, гуманізм не можна розглядати лише як прелюдію до Реформації. Він був результатом загальних процесів розкладання феодальних порядків та зародження елементів раннього капіталізму. Ці процеси створили підґрунтя

для самосвідомості особистості, що звільнялася від засилля корпоративних установ і уявлень. Гуманізм пропагував патріотичні ідеї та критикував станові заобони, що сприяло розвитку світської науки та ідеології.

У своїй суті, Реформація та гуманізм були проявами буржуазної революції, що ставила під сумнів традиційні релігійні та соціальні порядки. Ці ідеї інспірували розвиток ранньо-буржуазної суспільної думки та відобразили настрої соціально різномірної опозиції. Реформація стала каталізатором перетворень у релігійних та політичних сферах, а гуманізм сприяв розвитку ідей, що започаткували нову епоху в історії людства.

Рух гуманізму, спрямований на створення нової світської культури, звертався до найосвіченіших верств суспільства. З іншого боку, Реформація націлена на оновлення життя кожного християнина на основі Євангелія, тому зверталася до широких мас. Видатні теоретики Реформації створили системи релігійних поглядів, які відповідали новим тенденціям у суспільному розвитку XVI - XVII століть.

Однією з головних ідей нових релігійних доктрин Реформації було вчення про безпосередній зв'язок людини з Богом. Це призвело до зниження ролі духовенства у посередництві між людиною та Богом. Реформатори відкинули догму католицької церкви про обов'язкове виконання обрядів та наголосили на важливості внутрішнього духовного життя. Центральним принципом Реформації стало вчення про "виправдання вірою", яке передбачало, що порятунок людини залежить не від зовнішніх дій, а від внутрішнього Божого дару - віри.

Ключовим вченням Реформації було вчення про "виправдання вірою", що було спрямоване проти привілейованого становища духовенства та папства. Ця теза сприяла вимозі "дешевої церкви", яку підтримувало бюргерство та яка була однією з ключових ідей Реформації. Реформація також сприяла зміцненню позицій світської влади та національних держав, оскільки ці сили були проти домагань папства.

Теза про "виправдання вірою" також була пов'язана з іншим ключовим вченням Реформації - визнанням Святого Письма єдиним авторитетом у галузі релігійної істини. Це суперечило католицькій догмі про авторитет "священного переказу" та рішень римських соборів, що відкривало можливості для вільнішого та раціонального трактування релігійних питань. Реформатори вважали, що кожен християнин має знати Біблію, щоб мати безпосередній зв'язок з Богом та не залежати від духовенства. Це відкрило шлях до нових інтерпретацій Євангелія, які згодом зумовили релігійні рухи.

Європейський реформаційний рух можна розділити на кілька етапів, кожен з яких був спричинений різними факторами. Зазвичай, початком руху вважають 1517 рік, коли Мартін Лютер зробив виступ з 95 тезами, які протестували проти продажу індульгенцій католицькою церквою. Це стало сигналом для відкритого прояву загальнонародного невдоволення католицькою церквою в Німеччині.

З наростанням опозиційного руху у країні склалися різні напрями Реформації, які відображали соціально-політичні інтереси різних класів. Наслідком цього був остаточний розкол Реформації, який виявився під час антифеодальної боротьби народних мас у період Селянської війни в 1525 році. Цей період відзначився виникненням різних релігійних груп, таких як лютеранство, кальвінізм та англіканство, які відрізнялися від католицизму.

Реформаційний рух привів до формування нових релігійних течій, а також до змін в соціальній та політичній структурі Європи. Хоча рух почався в Німеччині, він швидко поширився по всій Європі та знайшов підтримку у багатьох країнах. У результаті цього руху з'явилися нові релігійні течії та культури, які вплинули на подальший розвиток Європи та світу.

Реформаційний рух, який почався в Європі в 16 столітті, мав величезний вплив на політичне, соціальне та культурне життя регіону. Його внесок полягав у розвитку нових наукових напрямків, таких як ренесанс та просвітництво, і сприяв укріпленню ролі індивідуальної свободи та громадянських прав. Безумовно, реформаційний рух став важливим етапом у

розвитку європейської цивілізації, вплинувши на багато аспектів європейської історії.

Мартін Лютер, який став одним з головних фігур реформаційного руху, засуджував селянський рух і підтримував князівську крейду. На жаль, його погляди привели до звуження соціальної опори, яка слідувала за ним. Лютер перейшов на позиції компромісу з князівською владою, що відображало політичну налаштованість німецького бюргерства. Лютеранство, на жаль, стало знаряддям князівського сепаратизму та секуляризації церковних земель на користь князів.

У будь-якому разі, реформаційний рух був важливим етапом у розвитку європейської історії, який допоміг змінити політичну, соціальну та культурну сфери життя Європи. Цей рух вплинув на формування багатьох аспектів нашої сучасної цивілізації, і він не залишився без уваги та визнання в історії світу.

Рух Реформації у Європі мав значний історичний вплив та викликав сильний опір з боку феодально-католицької реакції. Контрреформація, яка розпочалася в середині XVI століття, стала наступом на Реформацію та громадські рухи, що супроводжували її. Тридентський собор, на якому ухвалили рішення, що частково використовували практичний досвід Реформації, був важливою подією цього періоду. Його рішення спрямовувалися на консолідацію та зміцнення позицій католицької церкви в Європі та боротьбу з Реформацією. Однак, хоча контрреформація принесла певні результати, рух Реформації залишив значний слід в історії Європи та мав важливий вплив на багато аспектів європейської культури та суспільства.

Лютеранська Реформація, яка виникла в Німеччині, поширилася на сусідні країни, включаючи Прусію, Лівонію, Швецію, Данію з Норвегією та частково Литву та Польщу. Першою країною, яка прийняла лютеранську реформацію після Німеччини, стала Прусія. Остання була населена спочатку литовським племенем прусів, а потім захоплена Тевтонським духовно-лицарським орденом. Реформацію в Прусії ввели частково з політичних, частково з релігійних мотивів. Колись могутній Тевтонський орден на початку

XVI століття був на межі зникнення через важкі удари, нанесені йому сусідньою Польщею, яка вже відібрала частину його володінь та погрожувала відібрати інші.

З іншого боку, орден не мав і внутрішньої міцності: під впливом ідей Реформації, що проникали сюди, багато лицарів зняли з себе чернечий сан, одружилися і вийшли з ордену. За таких обставин подальше існування ордену було неможливо. Тому магістр ордену Альбрехт Бранденбурзький, особисто знайомий із Лютером та Меланхтоном, за порадою Лютера ухвалив реформацію та секуляризував орденські володіння.

Щоб захистити їх з боку Польщі, він уклав з нею договір, в силу якого володіння ордену зверталися до васального Польщі герцогства Пруссії, причому титул герцога робився спадковим у потомстві Альбрехта. Слідом за герцогом та за його сприяння пруське населення мирно прийняло реформацію, до якої було підготовлено лютеранськими проповідниками.

Дещо пізніше, але також під впливом реформації відбулася секуляризація володінь Лівонського ордену, з яких утворилося герцогство Курляндське.

Католицизм, усвідомивши величезну небезпеку з боку протестантських рухів, почав вживати рішучих заходів щодо протидії Реформації.

У зв'язку зі зростанням лютеранських ідей в Італії папа Павло III (1534 - 1549) в 1536 р. видав буллу, що врилася в компетенцію державної влади, що загрожувала відлученням від церкви за будь-яку апеляцію до собору і ставила духовенство у привілейоване становище суду.

У 1542 р. буллою «*Licet ab initio*» папа заснував у Римі центральний інквізиційний трибунал з необмеженими правами, який став актом відкритої недовіри до італійського духовенства. У той же час для боротьби з «Христовими ворогами» і з відступниками була створена «Компанія Ісуса», або єзуїтський орден, першим «генералом» якого став Ігнатій Лойола, засновник цієї напіввійськово-напівмонашої організації.

Але нагнітання репресій проти єретиків було недостатньо. Папа та його наближені розуміли, що необхідно щось протиставити ідеям протестантизму і в духовній галузі.

Після того, як у очах світу авторитет папства похитнувся, Павло III вирішив взяти ініціативу у свої руки та зібрати вселенський собор з метою зміцнення католицизму. У 1545 році був скликаний собор у Тренто (латинська вимова Тридент) з метою підняти авторитет церкви на вічні часи. Протягом 18 років собор мав дві партії: непримиренну папську та компромісну імператорську, яка групувалася навколо Карла V. Політичні та релігійні пристрасті розпалювалися, і обидві партії мали свої погляди на причини поширення єретичних навчань, деморалізацію та виродження духовенства та всієї церкви. Проте, компромісна партія вважала, що собор повинен у першу чергу розглянути причини цих проблем, щоб допомогти зміцнити авторитет католицизму.

Інша група, яка надзвичайно дотримувалася принципу оборони Павла III, відкладала розгляд питання про брехню та деморалізацію церкви на невизначений термін. Замість цього, вони настоювали на негайному вирішенні догматичних проблем та засудженні помилкових тлумачень і святотатних вчень, які так заражали країни, що йшли шляхом протестантів.

Імператорська група наполягала на включенні світських осіб до обговорення спірних питань, але папісти були проти цього. Вони також відкидали ідею проведення переговорів з протестантами як з рівними партнерами, що чітко вимагала імператорська група.

Велику роль грали на Тридентському соборі єзуїти, які відтоді набули особливо сильного впливу на політику Риму. Єзуїти наполегливо вимагали посилення спостереження за просвітницькою діяльністю лютеран та в інквізиції бачили головний засіб боротьби з «видимою та невидимою заразою».

Вирішальне значення мала третя сесія собору, що тривала з січня 1562 по грудень 1563 р. На цьому етапі роботи собору папство зіткнулося з

широкою опозицією єпископів, перетворювальними устремліннями могутніх світських владик і деяких національних церков католицької частини Європи.

Розглядали питання реформи ієрархії, богослужіння, церковних порядків та звичаїв у контексті забезпечення єдності в церкві. Однак, відсутність єдності стала приводом для суворих ревниць католицької ортодоксії зберегти недоторканність традицій церкви.

Декрет про месу підтвердив все, що було засвоєно звичаєм, тільки деякі забобони були відкинуті. Також, були збережені німі та заупокійні.

Важливо зазначити, що при богослужінні та скоєнні обрядів дозволялася латинська мова, але шлюб священників був заборонений. Церква відмовлялася від цього звичаю та практики, і мирянам не допускалося приймати чашу.

Такі реформи сприяли стабілізації церковного життя та зміцненню єдності у її складі. Незважаючи на це, було досить складно втілити нововведення, оскільки вони суперечили деяким традиціям та звичаям, що довгий час існували в церкві. Однак, прагнення до змін та пошук шляхів до відродження церковного життя були сильнішими за усе інше.

Запеклі дискусії викликало питання єпископської резиденції. Ще в 1547 р. було прийнято декрет проти єпископів, які нехтували своїми пастирськими обов'язками. У 1562 - 1563 роках велика група прелатів висловилася за те, щоб проголосити божественними встановлення та права єпископського сану.

Ця вимога торкалася найважливіших принципів ієрархії, підриваючи верховну владу папи, авторитарний лад католицької церкви. Справа закінчилася компромісом, вигідним папству. Ієрархія була покликана необхідною, єпископська влада - законною.

Загальна реформа звичаїв та управління духовенством, декретована собором, передбачала правила призначення та визначала коло обов'язків кардиналів та єпископів, наказувала щотижневе право вносити пропозиції на його розгляд. Було піддано перегляду вчення католицької церкви, причому в інтересах полеміки з протестантами наголошувалося на відмінності цього вчення від протестантського («Тридентський символ віри»).

Ті, що вкралися в церковне життя і богослужіння забобонів, були знищені; продаж індульгенцій скасовано; було зроблено постанови про підняття освіти та моральності нижчого католицького духовенства. Все це сприяло зміцненню втрачених позицій католицизму в Європі.

Таким чином, Європа до початку XVII століття виявилася розколотою за релігійним принципом. Реформаційний рух утвердився на значних територіях, проте католицизм, зміцнивши свої позиції, не збирався здаватися. Протиборства, що склалися, стали однією з причин Тридцятирічної війни.

2. Зовнішня політика Рішельє під час Тридцятирічної війни

Тридцятирічна війна була одним з найбільш складних та багатогранних конфліктів в історії Європи, який тривав з 1618 по 1648 роки. Цей період відзначився значними політичними, релігійними та соціальними змінами, а основним змістом війни був поєдинок між протестантською та католицькою релігіями.

Протягом тривалого періоду перед початком війни, міжнародна ситуація в Європі була напруженою та містила передумови загальноєвропейського конфлікту. Війна була результатом багатьох факторів, включаючи відносини між німецькими князями та імператорською владою, іспано-французьку боротьбу за гегемонію у Західній Європі, іспано-голландську боротьбу за Балтику, боротьбу за переважання на південному сході Європи, а також боротьбу Польщі з Росією.

Німеччина та Італія продовжували залишатися роздробленими та були ареною боротьби внутрішніх та зовнішніх сил. «Священна Римська імперія» з її складним складом та спірними кордонами була вогнищем постійних війн та конфліктів.

У минулому, Австрійські та Іспанські Габсбурги були відомі своїм бажанням домінувати політично в Європі, і вони змагалися один з одним у цьому прагненні. Однак, коли Іспанія та Австрія почали спільно діяти на Середньому і Нижньому Рейні, це призвело до загострення конфлікту з Францією.

Французький король Генріх IV проводив політику захисту "споконвічної німецької свободи", що означало збереження політичної роздробленості Німеччини. Іншими словами, французи були зацікавлені у знищенні австрійських Габсбургів у Німеччині.

Уряд Англії був завжди відомий своїм розумінням геополітичних процесів та вмінням забезпечувати безпеку своїх кордонів. Історично, однією з основних загроз для країни були плани Габсбургів про утвердження своєї влади на берегах Північного моря. Однак, не дивлячись на це, уряд Англії не панікував та залишався спокійним перед цією загрозою.

Однією з пріоритетних метою британської політики було стримування натиску іспанських та австрійських сил на Нідерланди та Нижній Рейн. Для досягнення цієї мети, уряд Англії зосереджував увагу на розвитку своєї власної морської сили та укладенні договорів з іншими державами для формування коаліцій проти Габсбургів.

Данія була пов'язана з Північною Німеччиною політично та економічно. Король був водночас герцогом Голштинським і був одним із князів «Священної Римської імперії». Данія не могла примиритися з перспективою встановлення у Північній Німеччині панування Габсбургів.

Шведський король Густав II Адольф після укладання Столбовського миру з Росією 1617 року, прагнув подальших захоплень у басейні Балтики, які б за Швецією повне панування у цьому басейні. Швеція і Данія змагалися між собою, прагнучи розширити свій вплив на північних морських шляхах, але обидві ці держави бачили головну небезпеку для себе в експансії Іспанії, що готувалася, і австрійських Габсбургів.

Польща розглядалася Габсбургами як аванпост на Сході Європи. Австрія та Іспанія допомагали Польщі грошима та ландскнехтами.

Привід щодо початку війни подали богемські католики. Порушуючи грамоту величності (дозвіл протестантам дотримуватися релігійних обрядів), вони із двох новозбудованих у Богемії протестантських храмів один зруйнували, а інший зачинили.

У Чехії почалося повстання, заколотники якого були схоплені та посаджені у в'язницю. На відправлену до імператора Матвія скаргу чехи отримали у відповідь нові погрози.

Тоді роздратований цим натовп чехів увірвався до зали, де засідали королівські радники, причому двох із них, найбільш ненависних, викинули з вікна, а решту змусили розбігтися. Цей випадок ще більше загострив відносини між католиками і протестантами, започаткував запеклу війну, яка затяглася на 30 років.

У сфері зовнішньої політики та дипломатії Рішельє був продовжувачем реалістичної політики свого попередника Генріха IV. Його головною метою було встановлення природних кордонів Франції, які відображали зростаючу міць французької монархії та зберігали політичну рівновагу заради ослаблення Габсбургів.

Хоча Генріх IV не згадував про Рейн як східний кордон Франції, у Рішельє ця думка була цілком ясно виражена. У 1633 році після розгрому вітчизняних протестантів гугенотів (взяття Ларошелі в 1628 році), кардинал писав королю Людовіку XIII, що Франція повинна підтримати протестантських князів Німеччини проти австрійського будинку, й у відповідь всі вони віддадуть Франції всю територію до Рейна.

Рішельє також планував приєднати Лотарингію, щоб непомітно поширити володіння Франції до Рейну та брати участь у розподілі Фландрії у разі її повстання проти Іспанії. Таким чином, Рішельє продовжував політику свого попередника та встановлював природні кордони Франції.

Рішельє був винахідливим дипломатом, який розумів, що для досягнення своєї мети потрібно використовувати не лише зброю, а й пропаганду. Час його правління в Франції був періодом появи першої газети, яку він відразу ж використав для реалізації своїх планів. Рішельє весь час намагався юридично обґрунтувати свої претензії на території, що лежать за Рейном.

Незабаром після цього з'явився памфлет під назвою «Який найбільш правильний засіб для того, щоб приєднати до Франції герцогство Лотарингське та Бар». У ньому говорилося, що імператор не має жодних прав на територію, що лежить ліворуч Рейну, оскільки ця річка протягом 500 років служила кордоном Франції. Також стверджувалося, що права імператора лежать на узурпації.

Один з впливових публіцистів того часу, Шантеро-Лефевр, був казенним пір'їном та допомагав Рішельє у проведенні його політики. Вони разом працювали над створенням аргументів, що підтверджували права Франції на територію за Рейном.

Історичний документ згадує про Шантеро-Лефевра, який докладав зусиль, щоб розширити території Франції за рахунок інших країн і народів. Шантеро-Лефевр запропонував ідею включення до складу Франції ряду територій, включаючи Ельзас і Лотарингію, Савойю, Ніццу, та інші. Він вважав, що це дасть Франції міць і стабільність, а мир Європи буде забезпечений. Але якщо це не станеться, то Європа буде знову під ударами інших держав, які намагаються відібрати території Франції та створити нову монархію.

Шантеро-Лефевр також натякав на політику Габсбургів, які були головними конкурентами Франції у той час. Його ідеї були підтримані Рішельє, який відразу ж використав пресу як інструмент для своїх планів і пропаганди. Рішельє довів, що діяти потрібно не лише зброєю, а й інформаційною війною, що згодом стала однією з ключових стратегій політики країни.

Статті Вестфальського договору 1648 розчленували Німеччину, про що свідчать теоретичні роздуми французьких публіцистів. Ці публіцисти, зокрема Шантеро-Лефевр, пропонували широкі плани щодо розширення території Франції. Шантеро-Лефевр включав до складу Франції Ельзас і Лотарингію, Савойю, Ніццу та інші території. Рішельє також ділив погляди своїх

публіцистів і прагнув повернути Галії її природні кордони, створивши на її місці Францію.

Він розумів, що для досягнення своїх цілей необхідно використовувати не лише зброю, а й пропаганду, і вже тоді ставив перші кроки до створення першої газети, яка стала на службі його планам. За всіма цими роздумами та діями стояло бажання Франції збільшити свою територію та зміцнити своє положення у світі.

Рішельє, поглинений внутрішніми справами, з тривогою спостерігав за розвитком європейського конфлікту: маятник війни явно хитнувся у бік Габсбургів, погрожуючи інтересам як німецьких протестантських князівств, а й інших країн Європи, передусім Франції.

Після перемог, здобутих Габсбургами в Чехії та Пфальці, Фрідріх V, пфальцграф та король чеський, втратив обидві корони. Їх поділили між собою імператор Фердинанд II та курфюрст Максиміліан Баварський.

Відтепер у виборчій колегії Імперії налічувалося п'ять католиків і лише два протестанти (курфюрсти Саксонський та Бранденбурзький). Протестантські князі в Німеччині могли розраховувати лише на допомогу ззовні. Спроба Англії перекинути війська на континент закінчилася невдачею, після чого всі надії німецьких протестантів були направлені на датського короля Християна IV.

Крім Християна IV Датського, Рішельє також шукав союзників в інших частинах Європи для боротьби проти Габсбургів. Так наприклад він відправив два спеціальних посольства: Дее де Курменена до Данії та барона де Шарнаса до Швеції, сподіваючись відкрити два фронти в Німеччині з данцями на заході та шведами на сході.

У той час як Крістіан IV вторгся у володіння Фердинанда II з 60-тисячною армією в 1625 році, захопивши єпископство Везер, його війна була невдалою з самого початку адже армії довелося воювати проти двох талановитих полководців імперії – графа Йоганна Тіллі та Альбрехта Валленштейна.

Тіллі, вихідець зі знатної родини Люттіхів, відзначився у війнах у Нідерландах та Угорщині. Він створив першокласну армію, пішовши на службу до Максиміліана Баварського. Його військовий талант поєднувався зі сліпим релігійним фанатизмом, крайньою нетерпимістю та жорстокістю.

З іншого боку, Валленштейн народився в родині чеського дворянина-протестанта. Він рано залишився сиротою і виховувався одним із своїх дядьків-католиків, який навернув його в католицизм. Вдале весілля принесло Валленштейну, крім багатого приданого, добрі стосунки з ерцгерцогом Фердинандом Штирським (майбутнім імператором Фердинандом II). Валленштейн брав участь у численних походах проти турків, венеціанців, чехів, угорців і трансільванців. Він був поруч з Фердинандом II у найтяжчі для імператора дні і став чи не найближчим його помічником і радником.

Коли Крістіан IV почав війну з Фердинандом II, Валленштейн зобов'язався за власні кошти набрати 30-тисячну армію, не обтяжуючи імператора великими витратами. Через кілька місяців під його прапори встали 20 тисяч людей, яких він вивіз з Австрії. Незабаром він з'явився на кордоні Нижньої Саксонії з 30 тис. чоловік.

Перша вирішальна битва цього періоду війни відбулася 25 квітня 1626 року під Дессау на Ельбі, де зустрілися армія Валленштейна і німецькі протестантські війська під проводом Мансфельда. Швидким маневром Валленштейн зумів відволікти Мансфельда й несподівано завдати удару з тилу, змусивши його поспішно залишити свої позиції, залишивши 3000 убитих. Мансфельд відступив до Бранденбурга, де намагався поповнити армію.

У серпні 1626 р. біля села Люттер у Брауншвейзі відбулася друга вирішальна битва, яка визначила долю Тридцятилітньої війни загалом. Війська Тіллі розбили армію Крістіана IV, втративши понад 4000 солдатів, 60 прапорів і всю артилерію на полі бою. Поразка останнього дозволила Тіллі захопити Везер і очистити всю територію Брауншвейгу від данців. Подальші менші битви в Сілезії та Мекленбурзі закріпили дві вирішальні перемоги

військ Валленштейна та Тіллі. У подальшому Валленштейн отримав звання «генерала Балтійського і Океанського морів» і почав готуватися до вторгнення в Данію з моря.

Крістіан IV був вимушений піти на мирні переговори з Фердинандом II після військових приготувань Валленштейна. Переговори завершилися підписанням 7 червня 1629 року Любецького договору, який проголошував повернення до довоєнного статус-кво. Данія визнала свою поразку і відмовилася від будь-яких територіальних претензій на території Німеччини. У тому ж році Фердинанд II підписав Реституційний едикт, у якому говорилося, що всі церковні землі, секуляризовані після 1552 року і передані протестантам, повинні бути повернуті католицьким князям Німеччини.

Реституційний едикт пропонував перекроїти політичну карту Німеччини на користь імператора, герцога Баварського та інших католицьких князів. Це викликало загальне невдоволення німецьких протестантів, що призвело до нового загострення внутрішньонімецького конфлікту. У 1630 році Фердинанд II скликав у Регенсбурзі загальнонімецький сейм, щоб знайти шляхи заспокоєння Німеччини. Однак протестантські князі рішуче виступили проти Відновного едикту, і отець Жозеф, ємісар Рішельє, використав ситуацію, щоб послабити військову міць Габсбурзької імперії.

Батько Йосип знайшов сильного союзника в обличчі герцога Баварії, який поділяв його мету зменшити військову міць Габсбургів. Однак герцог домагався відставки Валленштейна, який став надто популярним, тоді як отець Джозеф прагнув до більш віддалених цілей. Поведінка Валленштейна стала нестерпною через його перемоги, а безчинства його армії викликали особливе обурення. Фердинанд II, який був переконаний батьком Йосипом, що немає потреби підтримувати армію, чисельність якої значно перевищує розумні межі, вирішив скоротити свою армію та звільнити Валленштейна.

Цей крок створив ще одну антигабсбурзьку коаліцію, чим успішно скористалася французька дипломатія. Фердинанд II заднім числом поклав всю відповідальність за своє рішення на отця Джозефа і заявив, що його розбурхав

капуцин. Варто зазначити, що в Регенсбурзі отцю Йосифу вдалося добитися визнання Фердинандом II прав Карла де Невера на герцогство Мантуя.

Сам Фердинанд II заднім числом усю відповідальність за допущену їм грубу помилку покладав саме на отця Жозефа. *«...цей жебрак капучин обеззброїв мене своїми речами, поклавши згодом у свій капюшон шість курфюршестських корон...»*. Не зайвим буде нагадати, що в Регенсбурзі батькові Жозефу, крім іншого, вдалося домогтися від Фердинанда II визнання за Карлом де Невер прав на Мантуанське герцогство.

Одним із ключових союзників Рішельє був шведський король Густав II Адольф, відомий як Густав Адольф. Густав був досвідченим полководцем і відданим протестантом, і він бачив у війні можливість поширити свою віру та отримати територію для Швеції.

У Рішельє і Густава були складні стосунки. На перший погляд вони були союзниками, але насправді Рішельє використовував Густава для досягнення власних цілей. Рішельє знав, що Густав може бути цінним активом у війні проти Габсбургів, але він також розумів, що Густав мав власні амбіції і не бажав би грати другу скрипку для Франції.

За словами великого французького історика XIX століття Франсуа Гізо, *«...Густав Адольф був обраний Провидінням як знаряддя для завершення справи Генріха IV і Рішельє...»*. Йдеться про розгром мощі Габсбурзького будинку.

Щоб заручитися підтримкою Густава, Рішельє запропонував йому фінансову та військову допомогу. Він пообіцяв платити Швеції мільйон ліврів щорічно протягом п'яти років в обмін на постійне перебування в Німеччині протягом цього періоду. Французи також погодилися надати шведам багатотисячну армію і поважати католицьку релігію на всіх ділянках дислокації шведів.

Однак переговори між Рішельє і Густавом були ускладнені низкою факторів. Густав був гордим і незалежним королем, і він не хотів, щоб його

вважали пішаком французів. Він також мав власні уявлення про те, як слід вести війну, і не хотів виконувати накази Рішельє.

Незважаючи на ці перешкоди, Рішельє і Густав змогли дійти згоди. 23 січня 1631 р. у Бервальді (Ноймаркт) було підписано франко-шведський союзний договір, який зобов'язувався надавати взаємну підтримку у війні проти Габсбургів. Договір також окреслював умови альянсу, включаючи фінансову та військову допомогу, яку Франція надаватиме Швеції.

Уклавши альянс, Рішельє продовжував працювати над створенням своєї коаліції союзників. Він прагнув залучити Туреччину та Трансільванію до антигабсбурзької коаліції, і він передбачав півколо союзників, які оточували б імперію з півночі, сходу та півдня.

Незважаючи на свої амбітні плани, Рішельє зіткнувся з багатьма проблемами під час створення коаліції. Багато потенційних союзників побоювалися французьких амбіцій і не бажали приєднуватися до коаліції, де могла б домінувати Франція. Інші мали власні інтереси та пріоритети й не бажали йти на тривалу та дорогу війну.

Зрештою Рішельє зміг створити коаліцію союзників, до якої увійшли Швеція, Росія, Туреччина та Трансільванія. Ця коаліція відіграла ключову роль у війні проти Габсбургів і допомогла покласти край конфлікту в 1648 році.

Загалом, Рішельє давно вже думав про те, щоб залучити в тій чи іншій формі Росію до війни проти Габсбургів або проти їхньої вірної союзниці Речі Посполитої. До політичних інтересів долучалися і торговельно-економічні: Рішельє хотів налагодити торгівлю з Персії через Росію (по Волзі та Москві-ріці), потім Балтикою до Франції.

За наявними відомостями, він мав намір відправити посольство до Москви ще 1625 року. Тоді ідея Рішельє була нездійснена, адже більш невідкладні справи відволікали увагу першого міністра.

У 1628 році французькі купці знову нагадали Рішельє про Росію. Вони подали кардиналу велику записку, у якій пропонували заснувати компанію для

торгівлі з Московією. Купці вважали, що крім тих вигод, які Франція може отримати з торгових зносин з Московією, Його Величність Людовік XIII набуде ще більшого впливу *«...серед государів Півночі і особливо на короля польського, який, не маючи ворога більш могутнього, ніж московити, утримається надалі сприяти інтересам Австрійського дому...»*.

Бервальдський договір був важливою угодою між Швецією та Баварією, згідно з якою обидві сторони взяли на себе зобов'язання дотримуватися нейтралітету під час майбутньої війни між Швецією та Імперією, зобов'язавшись не укладати окремих угод з Імперією. Ця перемога практики «пістолетної дипломатії» Рішельє сталася між 1624 і 1635 роками, коли Франція ще не вступила у війну проти Габсбургів.

Швеція вже почала свою експансію в Німеччині до альянсу з Францією, але її втручання було обмежено вузькою прибережною територією вздовж Балтійського моря. Проте в липні 1630 року шведський король захопив Штеттін і почав переговори з курфюрстами Бранденбурга і Саксонії про укладання союзу проти імператора. Протестантські князі спочатку не наважувалися вступати в нову війну і навіть намагалися домовитися з імператором за спиною Густава Адольфа.

Поки імператор зволікав із відповіддю, Густав Адольф зміцнив свої позиції, уклавши союз із Францією, і захопив Франкфурт-на-Одері у квітні 1631 року. Незабаром імперська армія Тіллі взяла в облогу та знищила процвітаюче місто Магдебург, викликавши обурення серед протестантів. Тоді курфюрст Бранденбурга об'єднався з Густавом Адольфом, і його приклад наслідував курфюрст Саксонії.

17 вересня 1631 року Густав Адольф розгромив армію Тіллі під Лейпцигом. Ця перемога перекинула терези на користь протестантської коаліції, викликавши паніку серед прихильників імператора. Густав Адольф мав шанс здійснити похід на Відень, але замість цього він вирішив повністю завоювати Німеччину.

Шведський король і його союзники очистили Тюрінгію і Франконію від ворожих військ, а курфюрст Саксонії без особливого опору вторгся в Чехію. За кілька місяців Густав Адольф отримав контроль над більшістю німецьких земель. Однак його загибель у битві при Лютцені 16 листопада 1631 року та поразка шведсько-веймарської армії під Нердлінгеном у вересні 1634 року призвели до розпаду протестантської коаліції, сформованої за допомогою Рішельє.

Саксонія і Бранденбург підписали мирний договір з імператором у травні 1635 р., що створило реальний ризик виходу Швеції з війни. Рішельє зрозумів, що його тактика «пістолетної дипломатії» вийшла на межі, і почав військові приготування. Перш ніж кинути виклик Габсбургам безпосередньо, він анексував Лотарингію в 1634 році, розсунувши французький кордон далі на схід, і забезпечив повернення Гастона Орлеанського, спадкоємця престолу, з ворожого табору в безпеку Франції.

Рішельє мобілізував внутрішні ресурси Франції та працював над створенням нової антигабсбурзької коаліції. У лютому 1635 р. він уклав союз з Голландією, який передбачав організацію визвольного повстання в Іспанських Нідерландах і спільних військових дій. Він запобіг Швеції вийти з війни, підписавши Комп'єнський договір у квітні 1635 року, де обидві країни домовилися про спільні військові дії проти імператора. Рішельє також створив антиіспанський блок на півночі Італії, залучивши до нього Савойю і Парму. Крім того, він направив до Англії спеціальне посольство для підтримки своєї політики на міжнародній арені.

Підготувавши дипломатичне підґрунтя, Рішельє чекав зручного приводу, який представився в березні 1635 р., коли війська намісника Іспанських Нідерландів вторглися в Трірську область, що була під заступництвом короля Франції. 19 травня 1635 р. Франція оголосила війну Іспанії. Напередодні війни Рішельє представив Людовіку XIII доповідну записку, в якій гранично чітко обґрунтував необхідність прямого французького втручання у Тридцятилітню війну.

Людовіку XIII і Рішельє нелегко було кинути відкритий виклик родинним будинкам, що панували. До того ж вони ризикували бути засудженими Святішим престолом. Проте національні інтереси взяли гору над релігійно-ідеологічними міркуваннями.

Кардинал усвідомлював, що Франція в 1635 р. ще була готова до війни. Особливе занепокоєння в нього викликала боєздатність французької армії, зокрема рівень вищого командного складу.

У Франції, що вступила в Тридцятилітню війну, була одна перевага - її географічне положення. Компактність національної території створювала можливості для швидкого перекидання військ, тоді як сили її противників були роз'єднані (Іспанські Нідерланди, Німеччина, Північна Італія, Піреней) і практично не могли об'єднатися.

До того ж Габсбурзька імперія змушена була одночасно вести боротьбу на власній території зі шведами та німецькими протестантами, а Іспанія – з Голландією.

Перші три роки війни були для Франції невдалими. Майже на всіх напрямках її армії зазнавали поразки. Особливо важким виявилось літо 1636, коли війська намісника Іспанських Нідерландів Хуана Австрійського підійшли майже до самого Парижа.

Лише нерішучість цього габсбурзького воєначальника, котрий побоювався за свої розтягнуті комунікації, а також допомогу принца Оранського, який розгорнув наступ на бельгійські провінції, врятували Париж.

І все ж таки Франція встояла у випробуваннях 1635 - 1638 років. Саме 1638 р. намітився перелом у ході військових дій на її користь. Боротьба велася одночасно на кількох напрямках: у провінціях Артуа, Пікардії та Шампані, на кордоні з Люксембургом, в Ельзасі та Рейнській області, на кордоні Франш-Конте, у Північній Італії, на Піренеях, у прибережних водах Середземного моря та Атлантики.

У березні 1638 герцог Бернгард Саксен-Веймарський, який перебував на французькій службі, розгромив під стінами Рейнфельдена імперську армію І.

фон Верта. Центральною подією кампанії 1638 і одночасно найважливішою віхою в історії Тридцятилітньої війни стане битва за місто Брейзах в Бадені. Бій за Брейз тривав вісім місяців. 18 грудня 1638 р. опір захисників міста-фортеці було зламано. Франція стала повною господаркою Ельзасу.

У тому ж році французька армія повністю очистила від іспанців Пікардію, а флот завдав чутливих ударів по військово-морським силам Іспанії в Атлантиці та Середземному морі. Ці перемоги трохи згладили вкрай несприятливе враження від нищівної поразки французів під Фонтарабі (на Піренейському фронті) у вересні.

Підсумки 1638 були для Рішельє і в цілому для Франції все ж таки обнадійливими. Кардинал відчував настання перелому під час війни. Головне - Франція зуміла вистояти під тиском двох таких потужних противників, якими були Габсбурзька імперія та Іспанія. Змінювався настрій у суспільстві, міцніла впевненість у перемозі. Армія отримувала досвід із перших гірких невдач.

1639 – 1641 гг. під час війни характеризувалися переважно перемогами Франції та її союзників. Рішельє зумів скористатися загостренням внутрішньої ситуації в Іспанії, де спалахнули національно-визвольні повстання в Каталонії та Португалії.

Франція поспішила визнати їхню незалежність і надати їм демонстративну підтримку. Спільними зусиллями французи та каталонці вигнали іспанців із Руссільона. Жоан IV, який проголосив себе королем Португалії, уклав договори з Францією та Голландією, зобов'язавшись в обмін на визнання незалежності Португалії не вступати в будь-які угоди з іспанським королем Філіппом IV протягом 10 років.

Внутрішня криза, що охопила Іспанію, суттєво послабила габсбурзьку коаліцію. Успіхи шведсько-французьких військ у Німеччині спонукали німецьких протестантів, які примирилися з імператором, замислитися над правильністю зробленого ними вибору.

Влітку 1642 р. Рішельє важко захворів. Він явно відчував наближення кінця і тому поспішав завершити справи. Незважаючи на жорстокі болі, він продовжував напружено працювати, диктував накази з армій, дипломатичні інструкції, розпорядження губернаторам та інтендантам.

Його погляд був спрямований на Німеччину, звідки він встиг отримати радісну звістку про розгром імперських військ під Брейтенфельдом. У ці останні дні його двічі відвідав король, який обіцяв, що політика Рішельє буде продовжена. 4 грудня 1642 р. Людовік XIII повідомив країну про смерть свого першого міністра

Смерть наздогнала Рішельє в той момент, коли в нього після багатьох років напруженої роботи нарешті з'явилася надія побачити плоди своїх зусиль як у внутрішній, так і зовнішній політиці.

Тридцятирічна війна, що виснажила Європу, закінчувалася. Мирні переговори велися у двох вестфальських містах (Мюнстері та Оснабрюку), чому і мир, укладений тут, отримав назву Вестфальського (1648).

Як сама Тридцятирічна війна мала характер релігійно-політичний, і Вестфальський світ мав двояке значення — релігійне і політичне. У релігійному відношенні він поклав край релігійним війнам у всій Європі, а в Німеччині встановив віротерпимість.

У дусі Аугсбурзького світу було ухвалено, що панівною релігією у кожному з німецьких країн є та, якої дотримується держава, але заодно урядам ставилося за обов'язок ставитися з терпимістю до підданим іншого віросповідання. Католицькі уряди не мали у своїх володіннях переслідувати протестантів, а протестантські — католиків.

Потім лютерани та реформати були зрівняні у правах як між собою, так і з католиками. Зовнішнім виразом цієї рівноправності було припущення до вищого імперського суду однакової кількості католицьких і протестантських депутатів.

Значення Вестфальського світу у тому, що він остаточно встановив внутрішній лад Німеччини і закріпив її політичне розпилення, фактично покінчивши з імперією.

Вестфальський договір 1648 року є ключовим документом, який визначив кордони країн Європейського континенту і став початковим пунктом для всіх наступних договорів та трактатів до Французької буржуазної революції наприкінці XVIII століття. Одним з важливих аспектів договору було надання німецьким князівствам права на самостійну зовнішню політику та укладання договорів з іноземними державами, але зі значними застереженнями, що їхня зовнішня політика не може бути направлена проти Імперії.

Незважаючи на ці обмеження, Вестфальський договір відіграв важливу роль у формуванні сучасної європейської політичної картини. Так, Швеція в результаті договору отримала контроль над гирлами річок, що впадають у Балтійське та Північне моря, що дозволило їй контролювати хлібні вантажі зі Східної Європи до Голландії та Англії. Франція ж отримала Ельзас, а також закріпила своє володіння над трема раніше набутими єпископствами - Мец, Туль і Верден.

Після закінчення Тридцятилітньої війни, Вестфальський трактат став вихідним документом для багатьох трактатів та договорів у Європі до кінця XVIII століття. Цей трактат був ключовим документом, який визначив кордони багатьох країн на Європейському континенті.

У результаті підписання Вестфальського трактату, було визнано незалежність Голландії та Швейцарії від Імперії. Франція та Швеція стали гарантами умов мирного договору. Принципи "політичної рівноваги", висунуті під час переговорів у Мюнстері та Оснабрюку, забезпечили політичну перевагу Франції в Європі.

Однак, французька вимога щодо "природних кордонів" стала причиною територіальних змін у Європі. Франція придбала частину Люксембургу, Руссильон, Артуа і Геннегау, що підготувало гегемонію Франції в Європі.

Мирний трактат, яким Франція закінчила Піренейську війну з Іспанією, також був укладений на основі Вестфальського тракту.

Хоча Вестфальський світ був торжеством політики Рішельє, самого кардинала вже не було в живих на той момент. Продовжувачем його політики став кардинал Мазаріні, який стояв при владі в період оформлення мирних умов в Оснабрюку та Мюнстері.

Таким чином, Вестфальський трактат став важливим документом, який сформував політичну карту Європи на довгий час, і підготував гегемонію Франції в Європі.

Легко зрозуміти, що Мазаріні тепер може впевнено нав'язувати своїм невдалим сусідам "природні кордони", посиляючись на історію давніх галів та Карла Великого для підтвердження прав Франції на німецькі та італійські території. Ці права намагався здійснити король Людовік XIV, під час його царювання французький абсолютизм досяг найвищої слави та міжнародного значення, але в другій половині його правління почав швидко падати в занепад.

Внаслідок складної внутрішньо- та зовнішньополітичної діяльності кардиналу Рішельє вдалося, незважаючи на конфесійну приналежність союзників, зробити Францію однією з найсильніших та найавторитетніших країн Європи.

ВИСНОВКИ

Як очевидно з вищевикладеного матеріалу, роль кардинала Рішельє в історії Франції та Європи загалом величезна.

Рішельє був визнаний головним архітектором програми, яка мала на меті зміцнення держави, централізацію влади, забезпечення верховенства світської влади над церквою та провінціями, ліквідацію аристократичної опозиції та протидію іспансько-австрійській гегемонії в Європі.

Основною метою Рішельє було перетворити станову монархію на абсолютну монархію та підірвати політичну міць аристократичної опозиції центральної (королівської) влади. Його політика включала в себе не лише мобілізацію внутрішніх ресурсів, але й створення антигабсбурзької коаліції, договір про оборонний та наступальний союз з Голландією, організацію визвольного повстання в Іспанських Нідерландах та спільні воєнні дії проти імператора з Швецією.

Рішельє власними зусиллями досяг створення антиіспанського блоку в Північній Італії, до якого він залучив Савойю та Парму та відправив спеціальне посольство до Англії.

На заході європейського континенту з'явилася сильна, добре організована монархічна держава, яка дуже швидко досягла приголомшливих успіхів у науці, літературі, образотворчих мистецтвах та архітектурі, а також у військовій справі. Остання стала взірцем для наслідування з боку інших держав.

Власне такою державою стала Франція, а зайняти їй таке положення допоміг саме головний герой нашої роботи. Потрібно чітко розуміти, що він підходив до вирішення поставлених перед собою завдань доволі комплексно і, більше того, розглядав їх завжди через призму того, як саме може виграти держава від реалізації тих чи інших завдань.

Більше того, він старався ігнорувати власне походження і приймати рішення у тій чи іншій ситуації виходячи із того, що було вигідно в різноманітних ситуаціях. Подібна політика кардинала стала важливим

елементом у формування сильної централізації та зміцненні держави в цілому, що, у свою чергу, призвело до значного посилення абсолютизму у держави. Таким чином результатом даної діяльності стало те, що права аристократії були, що логічно обмежені, а міць останньої була істотно зменшена внаслідок об'єктивних факторів.

Більше того, Рішельє істотно посилив позиції Франції у контексті припинення непомірних претензій з боку Папи на особливе місце у ієрархії прийняття рішень, обмеживши, наприклад, права церкви у економічних питаннях.

В цілому можна сказати, що Рішельє був доволі неординарною особистістю у свій час, адже демонстрував неабияку ерудованість та прогресивність, приймаючи рішення. Під час боротьби з гугенотами, партію яких на той час називали «державою в державі», він зумів знайти можливості для вирішення необхідного для себе питання без істотного погіршення відносин із французькими протестантами в цілому, адже його дії, здебільшого, аж ніяк не вплинули на права останніх. Незвичним, але дуже перспективним здавався факт того, що кардинал не бажав створювати релігійно однорідну державу, наполягаючи натомість на необхідності висловлення поваги до усіх представників релігій.

Це, наприклад, виявлялося у тому, що за часів правління останнього інквізиція майже не діяла на території держави, що в цілому ставило її осторонь від більшості католицьких країн тих часів.

«Епоха Рішельє» стала не тільки певним розквітом із точки зору формалізації певних моментів життєдіяльності країни, а й періодом соціо-культурного розвитку усіх галузей в цілому, але, тим не менш, діяв він, як то кажуть, у дусі часу і, наприклад, придушення цілком легальної політичної опозиції було доволі важко назвати чимось «демократичним». На нашу думку, віддати йому шану потрібно за те, що останньому вдалося зберегти баланс у контексті поєднання реалізації власних інтересів та цілей держави в цілому.

Безумовно, його велич досягла апогею саме на зовнішньополітичному поприщі, адже саме тут він зумів на деякий час стати, де-факто, таким собі «консильєрі» тогочасної дипломатії, який вправними маніпуляціями міг змусити ту чи іншу сторону виконати його бажання. Являючись кардиналом римо-католицької церкви, наприклад, він міг дозволити собі виступати проти Папи, підтримуючи Реформацію, та послаблюючи положення Габсбургів у Європі.

Незважаючи на той факт, що головний герой роботи, на жаль, не дожив до кінця Тридцятилітньої війни, яка, так би мовити, стала тріумфом Франції та європейських протестантів загалом, його ідеї стали основою для заключення Вестфальського та Піренейського мирних договорів, які фактично започаткували новий етап розвитку даної частини світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія дипломатії/За ред. В.П. Потьомкіна. Т. 1. - М.: ОГІЗ, 1941. - 566 с.
2. Міхневич Д.Є. Нариси з історії католицької реакції (єзуїти). - Х: Вид-во АН СРСР, 1955. - 406 с.
3. Люблінська А.Д. Французький абсолютизм у першій третині XVII ст. - К.: Наука, 1965. - 359 с.
4. Історія Франції. У 3 т. Т. 1. - К.: Наука, 1972. - 357 с.
5. Лавровский В.М. Збірник документів з історії буржуазної англійської революції XVII ст. - К., 1973.
6. Люблінська А.Д. Франція при Рішельє. Французький абсолютизм у 1630 – 1642 рр. - Л.: Наука, 1982. - 273 с.
7. Колосов Н.Є. Абсолютна монархія у Франції. Ч. 1-2. - Л.: Наука, 1984
8. Черкасов П.П. Кардинал Рішельє. - К.: Міжнар. відносини, 1990. - 384 с.
9. Плешкова С.А. Французька монархія та церква (XV – середина XVI ст.). - Х.: Вид-во МДУ, 1992. - 171 с.
10. Віппер Р.Ю. та ін. Історія Нового часу. - К.: Республіка, 1995. - 496 с.
11. Всесвітня історія: У 24 т. Т. 12. Початок колоніальних імперій. - Мн.: Література, 1996. - 592 с.
12. Івоніна Л.І. Прокоп'єв А.Ю. Дипломатія Тридцятирічної війни. Навчальний посібник. - Одеса: Русич, 1996
13. Рішельє. Олівер Кромвель. Наполеон І. Князь Бісмарк. - К.: ІВІ РАН, 1997. - 255 с.
14. Європа: XVII ст. - М.: ІВІ РАН, 1997. - 255 с.
15. Всесвітня історія: У 24 т. Т. 10. Відродження та Реформація Європи. - Мінськ: Література, 1998. - 480 с.
16. Андрєєв А.Р. Геній Франції, або Життя кардинала Рішельє. - К.: Білий вовк., 1999. - 248 с.
17. Варламова Т.К. Політики та правителі. - Харків.: Ріпол Класик, 1999. - 608 с.

- 18.Лозінський С.Г. Історія папства. – Одеса: Русич, 2004. – 464 с.
- 19.Історія середніх віків: в 2 т. Т. 2. - К.: Вид-во МДУ, 2005. - 432 с.
- 20.Глаголева Є. Повсякденне життя Франції в епоху Рішельє та Людовіка XIII. - К.: Молода гвардія, 2007. - 333 с.
- 21.Куртиль де Сандра «Мемуари меси́ра д'Артанья́на, капі́тан лейтенанта першої роти мушкетерів короля, що містять безліч речей особистих і секретних, що відбулися за правління Людовіка Великого». Т. 1. - К.: Антанта, 1995. - 455 с.
- 22.Кнехт Р.Дж. Рішельє/Пер. з англ. - Ростов-на-Дону: Фенікс, 1997. - 384 с.
- 23.Кармена Мішель. Марія Медічі. - Донецьк: Фенікс, 1998. - 448 с.
- 24.Беллок Х. Рішельє / Пер. з англ. - К.: Алетейя, 2002. - 336 с.
- 25.Ентоні Леві. Кардинал Рішельє та становлення Франції. - Х.: АСТ Астрель. 2006. - 415 с.
- 26.Історія держави і права зарубіжних країн Хрестоматія. За ред. Гончаренка В.Д. К., 2002
- 27.История государства и права зарубежных стран (Под. ред. О.А. Жидкова, Н.А. Крашенинниковой). Учебник ч.1,2 – Донецк: Норма, 1998.
- 28.Ливанцев К.Е. История буржуазного государства и права. - Д., 1986.
- 29.Омельченко О.А. Всеобщая история государства и права. Учебник. В 2-х томах. Одесса., 1998.
- 30.Подопрыгора А.А. Основы римского гражданского права. Учебник – К., 1990.
- 31.Страхов М.М. Історія держави і права зарубіжних країн: Підручник. – Х.: Право, 2001.
- 32.Страхов М.М. Історія держави та права зарубіжних країн. Підручник вид. 2-е. –К.: “Ін. Юре”, 2003.
- 33.Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права. Учебник М.: Юрист, 1996.

- 34.Шевченко О.О. Історія держави та права зарубіжних країн. Підручник. К: Вентурі 1995.
- 35.Шевченко О.О. Історія держави та права зарубіжних країн. Підручник 2-е вид. доп. та перероб. К 2003.
- 36.Захарченко П.П., Ковалевська О.О., Кузьминець О.В. Історія держави та права зарубіжних країн: навчальний посібник для дистанційного навчання. К. Ун-т. “Україна” 2005.
- 37.Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. За ред. О.М. Джужи. К., 2000. 66. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. 2-е вид. доп. та перероб. За ред. О.М. Джужи. К., 2005.
- 38.Калиновський В.С. Історія держави і права зарубіжних країн. Конспект лекцій. К. МНТУ.1995.
- 39.Макарчук В.С. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посібник. Київ. 2000.
- 40.Макарчук В.С. Державний лад країн світу. К.1999.
- 41.Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посібник 4-е вид., доп. К.: Атіка, 2004.
- 42.Мудрак І. Д. Історія держави і права зарубіжних країн: Курс лекцій. - Ірпінь, 2001.
- 43.Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: Навч. посіб. / Упоряд. Г.І. Трофанчук. – К.: ЮрінкомІнтер, 2008. – 352с.
- 44.Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. / 6 - те вид. – К.: Істина, 2009. – 768с.
- 45.Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти. – К.: «Каравела», Львів: «Новий Світ-2000»; «Магнолія плюс», 2003. – 408с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Карта Європейського континенту у 16 столітті

Додаток Б

Кордони Франції після смерті Кардинала Рішельє

